

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Maja Berdnik

**Institucije za varovanje človekovih pravic v Evropi –
ključni dokumenti in institucionalni razvoj**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Maja Berdnik

Mentorica: doc. dr. Cirila Toplak

**Institucije za varovanje človekovih pravic v Evropi –
ključni dokumenti in institucionalni razvoj**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Institucije za varovanje človekovih pravic v Evropi – ključni dokumenti in institucionalni razvoj

Vsak posameznik ima nekatere osnovne pravice, ki bi morale biti neodtujljive, saj naj bi mu pripadale kot človeku. Skozi zgodovino se je pojem pravic in svoboščin razvijal ter postopoma širil. Ta razvoj je utemeljen z različnimi listinami o človekovih pravicah od srednjega veka dalje, ko so se človekove pravice prvič pojavile za večji krog prebivalstva. Vse do 20. stoletja so bile človekove pravice zapisane le v dokumentih in različnih aktih. Obstajala ni nikakršna uradno priznana ustanova, na katero bi se posamezniki lahko obrnili v primeru kršitve njihovih pravic. Po grozotah obeh svetovnih vojn in brezobzirnemu kršenju človekovih pravic so bile v Evropi, z namenom preprečitve ponovnega prelivanja krvi, ustanovljene institucije, ki se ukvarjajo s spodbujanjem in varovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ključne organizacije na področju človekovih pravic v Evropi so Svet Evrope z Evropskim sodiščem za človekove pravice in Komisarjem za človekove pravice, Evropska unija z Evropskim ombudsmanom, Agencijo za temeljne pravice in Sodiščem evropskih skupnosti ter Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, katere najpomembnejša institucija je Urad za demokratične institucije in človekove pravice.

Ključne besede: človekove pravice, Evropa, dokumenti, institucije

Institutions for protection of human rights in Europe – key documents and institutional development

Every human being is entitled to basic rights, which should be inalienable, since they are supposed to belong to every person. Throughout history the notion of rights has evolved and gradually progressed. The development is based on various acts concerning human rights, dating back to the Middle Ages, when human rights first appeared among general population. Until the 20th century human rights were solely registered in documents and various acts. There was no officially acknowledged institution on which individuals could turn in case of violation of their rights. The World Wars and gross abuses of human rights that took place during them were the reason that European states established new institution for protection of human rights. The aim of these institutions is to promote and protect basic human rights and fundamental freedoms. The European mechanism of human rights protection consists of Council of Europe with European court of human rights and the Commissioner, European Union with its ombudsman, Agency for fundamental rights and Court of justice and also Organisation for security and cooperation in Europe and its most important institution – Office for Democratic Institutions and Human Rights.

Key words: human rights, Europe, documents, institutions

Kazalo

1	UVOD	6
2	TEORETIČNA IZHODIŠČA	10
	2.1 UNIVERZALNOST PRAVIC	12
	2.2 KLASIFIKACIJE PRAVIC	14
	2.3 OPREDELITEV GLAVNIH POJMOV	17
3	ZGODOVINSKI PREGLED POMEMBNIH AKTOV O ČLOVEKOVIH PRAVICAH.....	22
	3.1 VELIKA LISTINA SVOBOŠČIN	22
	3.2 ZAKON HABEAS CORPUS	24
	3.3 PETICIJA PRAVIC	24
	3.4 LISTINA PRAVIC	25
	3.5 VIRGINIJSKA DEKLARACIJA O PRAVICAH	25
	3.6 DEKLARACIJA O PRAVICAH ČLOVEKA IN DRŽAVLJANA	27
	3.6.1 Primerjava Virginijske deklaracije o pravicah in Deklaracije o pravicah človeka in državljana	28
4	MODERNI DOKUMENTI O ČLOVEKOVIH PRAVICAH	30
	4.1 USTANOVNA LISTINA ZDRUŽENIH NARODOV	30
	4.2 SPLOŠNA DEKLARACIJA ČLOVEKOVIH PRAVIC	32
	4.3 HELSINŠKA SKLEPNA LISTINA	33
	4.4 EVROPSKA SOCIALNA LISTINA	35
	4.5 KONVENCIJA O VARSTVU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	36
	4.6 LISTINA EVROPSKE UNIJE O TEMELJNIH PRAVICAH	39
	4.6.1 Primerjava Listine temeljnih pravic EU in Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic	41
5	INSTITUCIJE ZA VAROVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V EVROPI....	43
	5.1 SVET EVROPE	43
	5.1.1 Evropska komisija za človekove pravice	45
	5.1.2 Evropsko sodišče za človekove pravice	46
	5.1.3 Komisar Sveta Evrope za človekove pravice	50
	5.1.4 Evropski odbor za socialne pravice	51
	5.2 EVROPSKA UNIJA	52
	5.2.1 Evropski varuh človekovih pravic	55
	5.2.1.1 Evropska mreža varuhov človekovih pravic	57
	5.2.2 Evropska agencija za temeljne pravice	58
	5.2.3 Sodišče evropskih skupnosti	60
	5.3 ORGANIZACIJA ZA VARNOST IN SODELOVANJE V EVROPI.....	62
	5.3.1 Urad za demokratične institucije in človekove pravice	64
	5.3.2 Visoki komisar za narodne manjšine	66
	5.3.3 Predstavniki za svobodo medijev	66
6	POMEN INSTITUCIJ ZA VAROVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V EVROPI.....	68
7	SKLEP	73
8	LITERATURA	76
9	PRILOGE.....	83
	PRILOGA A: USTANOVNA LISTINA ZDRUŽENIH NARODOV	83

Seznam kratic

EGS	Evropska gospodarska skupnost
EKČP	Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin
ES	Evropske skupnosti
ESČP	Evropsko sodišče za človekove pravice
ESPJ	Evropska skupnost za premog in jeklo
EU	Evropska unija
EUMC	<i>European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia</i> Evropski center za spremljanje rasizma in ksenofobije
EURATOM	Evropska skupnost za jedrsko energijo
KVSE	Konferenca za varnost in sodelovanje v Evropi
ODIHR	<i>Office for Democratic Institutions and Human Rights</i> Urad za demokratične institucije in človekove pravice
OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
OZN, ZN	Organizacija združenih narodov, Združeni narodi
SE	Svet Evrope
SZVP	Skupna zunanja in varnostna politika
UL	Ustanovna listina Združenih narodov

1 Uvod

Izraz človekove pravice je v današnjem svetu postal del vsakdana. Z njimi se srečujemo skoraj na vsakem koraku, saj človekove pravice predstavljajo pomemben del našega življenja, ker nam zagotavljajo dostojno bivanje in varstvo v primerih zlorabe. Vsako obdobje v zgodovini, vsaka nacija in vsak posameznik drugače pojmuje človekove pravice. Pa vendar je zahodna družba z mnogimi poskusi in dokumenti uspela določiti tiste temeljne človekove pravice, ki so dane vsem ljudem.

Človekove pravice, kot temelj današnje demokratične družbe, imajo izvor v srednjeveških dokumentih o pravicah vladarjev in plemstva. Sprva so se človekove pravice pojavile kot pravice, ki so pripadale le najvišjim slojem prebivalstva, sčasoma pa se razširile na celotno prebivalstvo, kar je zasluga meščanskih revolucij v času razsvetljenstva. Razvoju človekovih pravic lahko sledimo daleč nazaj v zgodovino, kar dokazuje obstoj številnih dokumentov, vendar so v ospredje prišle šele v 20. stoletju po dveh strahotnih vojnah, ki sta v Evropi imeli še posebej katastrofalne posledice. Prav to je bil eden izmed glavnih razlogov za ustanovitev Sveta Evrope, meddržavne organizacije, ki naj bi skrbela za varovanje človekovih pravic in uveljavljanje demokratičnih načel sodobne družbe. Poleg Sveta Evrope poznamo več organizacij in institucij, katerih prednostna naloga je spoštovanje obveznosti do človekovih pravic.

Evropo lahko razumemo na več načinov, saj ne pomeni »več zgolj le geografske kategorije, temveč tudi kulturni in politični koncept« (Toplak 2003, 18). Zato sem se v svoji diplomski nalogi osredotočila na več različnih organizacij oziroma mednarodnih akterjev, med katerimi ima vsak svoje institucije za varovanje človekovih pravic.

Mednarodna skupnost je zelo dinamična in nenehno razvija standarde, ki bi jih morala spoštovati vsaka država in vsak posameznik. To še posebej velja za področje človekovih pravic. Ostaja pa dejstvo, da so temeljne človekove pravice vrednota, ki je dandanes skorajda samoumevna (Šabič in Roter 2002, 48). Za takšen uspeh so večinoma zaslužne organizacije ter njihove institucije za varstvo človekovih pravic.

V ta kontekst spada tudi Evropska unija, ki je sicer nastala kot gospodarska povezava med evropskimi državami, vendar se v zadnjih desetletjih vedno bolj posveča tudi problematiki človekovih pravic. Kot prvi specializiran organ za človekove pravice Evropske unije je bil imenovan Evropski ombudsman, naslednja pa je bila Evropska agencija za temeljne pravice. Te skrbijo za varovanje in spoštovanje človekovih pravic znotraj držav članic, med njimi, in v odnosih med posamezniki in institucijami EU. Institucija, ki se ukvarja s področjem človekovih pravic, je tudi Sodišče evropskih skupnosti, čeprav v svojem jedru opravlja drugačne funkcije.

Tretja evropska organizacija, ki skrbi za človekove pravice, pa je Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi. Njena največja institucija je Urad za demokratične institucije in človekove pravice, ki se, kot nam že samo ime pove, ukvarja s področjem varstva človekovih pravic.

Človekove pravice so danes praktično bistveni sestavni del sleherne ustavne ureditve, ki uveljavlja sodobni koncept demokracije. Kljub raznolikosti demokratičnih institucij, postopkov in drugih značilnosti sodobnih demokratičnih držav, sestavljajo nekatere *klasične človekove pravice* tisti skupno demokratično jedro, ki ga priznava ves zahodni svet (Cerar in drugi 2002, 25).

Struktura naloge:

Za predstavitev institucij za varstvo človekovih pravic, ki delujejo v Evropi, je seveda potrebno najprej pojasniti zgodovinsko ozadje. Le-to predstavljajo ključni dokumenti o človekovih pravicah, ki nakazujejo razvoj vse od srednjega veka pa do danes. Diplomaska naloga je zato sestavljena iz več sklopov. Prvi dve poglavji sta namenjeni uvodnim besedam, opredelitvi strukture, ciljem naloge ter opredelitvi teoretičnih izhodišč kot podlaga celotni nalogi.

V tretjem poglavju bom predstavila ključne zgodovinske dokumente, ki so kasneje botrovali nastanku novih aktov in posledično tudi ustanavljanju institucij za varovanje človekovih pravic.

Četrto poglavje je namenjeno analizi novejših, modernih dokumentov o človekovih pravicah. Ti dokumenti so večinoma osnova oziroma temeljni akti organizacij, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami in njimi povezanimi problematikami, lahko pa so tudi produkt takšnih organizacij oziroma institucij.

V naslednjem poglavju sledi predstavitev razvoja in delovanja institucij za človekove pravice v Evropi. Poglavje je razdeljeno na tri sklope oziroma organizacije, katerih organi se ukvarjajo z varovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Poskušala bom analizirati njihov nastanek, delovanje in nadaljnji razvoj.

V šestem poglavju se bom osredotočila na pomen in vlogo institucij za človekove pravice za Evropo. Take institucije lahko veliko pripomorejo k izboljšanju kvalitete življenja, vendar pa morajo biti splošno sprejete med prebivalstvom, kateremu so tudi namenjene, saj drugače predstavljajo le sami sebi namen. Organizacije in institucije so medsebojno povezane na več načinov, se pa tudi razlikujejo, saj bi drugače posnemale delo drugih.

Sklepno, sedmo poglavje, pa je namenjeno mojim ugotovitvam ter veljavnosti zastavljenih hipotez.

Hipoteze:

Hipoteze, ki jih bom preverjala v diplomski nalogi, se glasijo:

- 1) *Današnji pojem varovanja človekovih pravic se je začel razvijati že v srednjem veku s pojavom prvih dokumentov o človekovih pravicah.*
- 2) *Poslanstvo institucij za varstvo človekovih pravic temelji na varovanju in širjenju zavesti o človekovih pravicah. Takšne institucije so najbolj razvite zlasti v Evropi.*
- 3) *Kot glavni zakonodajalec in normodajalec evropske politike ima na področju človekovih pravic Evropska unija večji vpliv kot Svet Evrope in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi.*

Metodologija:

Pri svojem delu bom uporabila metodo analize primarnih virov ključnih dokumentov in aktov o človekovih pravicah ter sekundarne vire, kot so analize knjig, člankov in internetnih strani. Uporabila bom metodo pregledovanja dokumentov ter opisno metodo za predstavitev zgodovinskih dokumentov in za opisovanje institucij.

Cilj naloge je predstavitev ključnih institucij za varovanje človekovih pravic v Evropi ter osnovnih dokumentov, ki so botrovali nastanku le-teh ter predstaviti njihovo umeščenost v sedanji evropski prostor.

2 Teoretična izhodišča

V sodobnih demokratičnih družbah so splošno priznana načela, da se vsi ljudje rodijo enaki, imajo enako dostojanstvo, enako pravico do življenja in svobode misli, združevanja in sklepanja pogodb. Prav tako ima vsakdo zagotovljeno zasebnost, v katero ni mogoče posegati. Ta načela so povezana s pojmovanji, da so določene pravice neodtujljive ali naravne, oziroma »temeljne«. Le-teh ne more omejevati nobena oblast niti država, jih enostransko interpretirati ali kako drugače posegati vanje, ne da bi s tem kršila temelje svoje lastne legitimnosti (Zajc 2001, 11).

Ta pojmovanja se navezujejo na Locke-jevo *naravno stanje* ter Rousseau-jevo *idejo o vračanju k naravi*. Po Locke-u so vsi ljudje svobodni in enaki. Naravno stanje je »stanje popolne svobode ljudi, da urejajo svoje ravnanje in razpolagajo s svojim premoženjem in svojo osebnostjo«, ne da bi pri tem odgovarjali drugim. Vendar je izvrševanje temeljnih pravic (pravica do življenja, svobode in lastnine) negotovo, zato so se ljudje pripravljene odreči naravnemu stanju in preiti v skupno državo, ki naj bi jamčila te pravice. Tako kot Locke tudi Rousseau izhaja iz naravnega stanja in naravnega človeka. V njegovi naravni skupnosti ni zagotovljenega varstva človekovih pravic, zato ljudje sklenejo družbeno pogodbo. Te ideje nam sporočajo, da je smisel državne oblasti v varovanju človekovih pravic in da morata temu biti podrejena tako institucionalna izoblikovanost države kot tudi njeno pravno delovanje¹ (Perenič 1988, 22-24). V pravni državi so temeljne pravice naravnopravno izhodišče² za ustavodajalce, kar je bilo izraženo že v Virginijski deklaraciji o pravicah in Deklaraciji o pravicah človeka in državljana (Pavčnik in drugi 1997, 14).

Pojmovno razlikujemo med *pravicami* in *svoboščinami*. Razlika izvira iz racionalističnega pojmovanja naravnega prava in države kot posledice družbene pogodbe. Svoboščine naj bi bile področje suverenosti človeka, ki z družbeno pogodbo ni

¹ Teorija o naravnih pravicah izhaja iz stališča, da se človek rodi svoboden in s prirojenimi pravicami in svoboščinami, ki so obstajale pred državo, zato jih ta ne more dati in tudi ne odvzeti (Kaučič in Grad 2003, 93).

² V tem pomenu so temeljne pravice, t.i. materialni pravni vir, ki vsebinsko pogojuje in sodoloča formalnega (npr. ustava kot pozitivnopravni dokument) (Pavčnik in drugi 1997, 14).

bilo postavljeno pod varstvo države³, pravice pa naj bi omogočale človeku varstvo pred državno avtoriteto. Danes svoboščine in pravice uživajo enako pravno varstvo, zato je v pravnem pomenu svoboščina le sinonim za pravico. Svoboščine pomenijo pravno razmerje države do posameznika, pravice pa pravno razmerje posameznika do države (Kaučič in Grad 2003, 92).

Poleg človekovih pravic in svoboščin poznamo tudi *dolžnosti* oziroma obveznosti, ki se kažejo v soodvisnosti do pravice – pravica posameznega subjekta hkrati pomeni dolžnost drugega subjekta (Kaučič in Grad 2003, 92). Cerar (1997, 53-57) pravico v pravnem pomenu besede razlaga kot s pravom opredeljeno in zavarovano upravičenje posameznega pravnega subjekta (nosilca pravice), da ravna na določen način ter razlikuje med njeno abstraktno in konkretno ravnanje. Temeljne razlike med obema ravnema se kažejo predvsem v tem, da v konkretnem razmerju nosilec abstraktne pravice le-to lahko udejanji ali pa tudi ne, odločitev o tem pripada njemu samemu. Nasprotje pravice je dolžnost oziroma obveznost. Bistvena sestavina dolžnosti je v tem, da mora nosilec dolžnosti ravnati na določen način, sicer ga bodo doletele sankcije, ki jih bo sprožila druga stran razmerja ravni. Prav ta obveza razlikuje konkretno dolžnost od konkretne pravice. Nosilec slednje je namreč v svoji izbiri med aktivnim in pasivnim ravnanjem povsem svoboden, medtem ko nosilec dolžnosti ni (ibid.).

Uveljavljanje pravic je povezano tudi z interesi posameznika. Ko se začne zavedati svojih potreb, začne postavljati zahteve, ki jih utemeljuje s pravicami, ki so utemeljene v tradicionalnih moralnih pojmovanjih. Interesi so torej neke vrste formuliranje lastnih potreb, ki pa se lahko realizirajo skozi priznane stopnje in pogoje upravičenja na osnovi pravno priznanih pravic (Zajc 2001, 11). Po eni strani so človekove pravice predvsem pravni pojem, saj postanejo družbeno relevantne šele, ko so opredeljene v pravnih aktih (npr. ustavah, zakonih, sodnih praksah) in so njihove kršitve pravno sankcionirane. Po drugi strani pa vrednote in dobrine v osnovi izvirajo predvsem iz morale, kjer se kažejo kot dolžnostne zahteve po človečnosti in sočutju (Cerar 2002, 23).

³ Svoboščine pojmuje kot pravni status, ki ga posamezniku priznava ustava oziroma najvišji pravni akt zoper posege države v njegove temeljne vrednote (življenje, osebna svoboda, dostojanstvo, zasebnost) (Kaučič in Grad 2003, 92).

Cerar (1996, 44) trdi, da je predstavljanje človekovih pravic kot absolutnih ideološko pogojeno, saj gre za pravice, ki se vežejo na določen čas in določeno okolje (najvišje človekove dobrine praviloma opredeljuje tisti del družbe, ki ima moč odločanja). To dokazujejo številne razlike v pogledih in opredeljevanju teh vrednot, tako z vidika različnih kulturnih okolij, kot tudi z vidika različnih zgodovinskih obdobj (ibid.).

Prav z zgodovinskega vidika lahko ugotovimo, da se je sam pojem pravice pojavil in razvil dokaj pozno in to le v okviru zahodnega sveta, predvsem v Evropi. Prve teorije o človekovih pravicah so se pojavile v 12. stoletju s ponovnim odkritjem rimskega prava. Vse do 17. stoletja so za nosilca pravic šteli gospodarja, kajti imeti pravico je pomenilo imeti lastništvo. Dejansko se je moderni koncept človekovih pravic razvil v okviru evropske razsvetljenske politične ter pravno-filozofske misli v 17. in 18. stoletju (Cerar 1997, 63).

Seveda je z vidika celotne človeške zgodovine obdobje, v katerem se obravnavajo človekove pravice v svetovnem merilu, izrazito kratko, pri čemer pa tudi prihaja do razlik v razumevanju in praktičnem uveljavljanju človekovih pravic po svetu. Zahodna družba pretežno izhaja iz lastnosti človekovih pravic (temeljnost, univerzalnost, neodtujljivost, absolutnost, moralnost, pravnost) in na njih utemeljuje svojo demokratično ureditev (Cerar 2002, 18-21).

O relativni univerzalnosti človekovih pravic je dejansko mogoče govoriti šele po koncu druge svetovne vojne, saj se šele od takrat dalje obravnavajo v mednarodnopravnem obsegu (Cerar 1997, 63).

2.1 Univerzalnost pravic

Človekove pravice pripadajo vsakomur in vsem. So individualne in univerzalne. Veljati morajo za vse ljudi »ne glede na raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno pripadnost, premoženje, rojstvo ali kakršnokoli drugo okoliščino« (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

Prevladujoča »klasična« doktrina človekovih pravic trdi, da te pripadajo človeku že po njegovi naravi, kar pomeni, da naj bi jih vsak posameznik pridobil že z rojstvom. V tem pogledu pripadajo človekove pravice slehernemu človeku že *kot takšnemu*, naloga države pa je, da mu te pravice prizna in varuje. S tega vidika so človekove pravice univerzalne in posledično neodvisne od konkretnega družbenega časa in prostora, saj so dejansko prisotne v vsakem družbenem okolju in zgodovinskem trenutku (Cerar 2002, 18).

O človekovih pravicah znotraj določenega okolja obstaja več različnih vidikov, ki opozarjajo, da so človekove pravice zgodovinsko pogojene in izrazito dinamične, kar pomeni, da so se razvile šele v novejšem veku, ter se kot takšne razvijajo in spreminjajo glede na različne časovne in družbene determinante. Takšni pogledi zanikajo univerzalnost človekovih pravic ter poudarjajo njihovo kulturno, politično, ekonomsko pogojenost oziroma partikularnost (ibid.).

V mednarodnopravni ureditvi je doktrina človekovih pravic označena kot univerzalna, zato tudi izraz *Splošna* oziroma *Univerzalna* deklaracija o človekovih pravicah. Človekovim pravicam se poleg univerzalnosti pripisuje tudi atribut nevtralnosti, kar pomeni, da človekove pravice ne bi smele biti odvisne od subjektivne presoje normodajalcev v posameznih državah, pa tudi ne od konkretnega (političnega) sistema (Cerar 1996, 48).

Vprašanje univerzalnosti človekovih pravic seveda izhaja iz samega koncepta oziroma narave teh pravic, pri čemer moramo upoštevati različnost pogledov iz različnih svetovnih kultur. V vsakem človeku obstaja ista ali enaka narava, iz katere izhajajo določene pravice oziroma na katero se neposredno navezujejo (Cerar 1996, 49).

Vendar pa pojmovanje univerzalnosti pravic ne more izključevati civilizacijskih in razvojnih razlik v prostoru, v katerem se pravice uveljavljajo. Države bi jih morale vsem ljudem priznavati enako, brez razlik. Pravice in svoboščine priznavajo na svoj način, z upoštevanjem materialnih, političnih, zgodovinskih, kulturnih, ideoloških ter verskih značilnosti (Zajc 2001, 21). Mednarodna skupnost je še posebej pozorna na

uveljavljanje nekega skupnega minimuma državljanskih svoboščin, političnih, ekonomskih ter socialnih pravic. Temeljne človekove pravice so se ugnezdile v vse vidike življenja, zato jih upravičeno imenujemo »nadideološke, transnacionalne in univerzalne« (Rizman 1997, 137-138).

Te pravice načeloma veljajo za vse ljudi ne glede na pravice in dolžnosti, ki jih imajo nekateri kot državljani, družinski člani, delavci ali člani javne oziroma zasebne organizacije. Posameznik jih ima zgolj zaradi dejstva, ker je človek. Tega statusa ni mogoče izgubiti oziroma ga odpraviti, zato so človekove pravice neodtujljive. Vendar jih v realnosti ne uživajo vsi, vsaj ne v enaki meri (Donnelly 1993, 20).

Nekateri učenjaki prepoznavajo človekove pravice kot tiste, ki so pomembne, moralne, univerzalne. Vendar so te lastnosti lahko dvoumne. Če trdimo, da je pravica dovolj pomembna, da je človekova, lahko govorimo o različnih lastnostih: resnična vrednost, uporabna vrednost, vrednost v shemi pravic, pomembnost, da nad njo ne prevladajo drugi vplivi ter pomembnost kot strukturna podpora za sistem dobrega življenja. Ob tem pa se pojavi vprašanje, kaj naredi določeno pravico univerzalno, moralno in pomembno in kdo o tem odloča? Določeni strokovnjaki menijo, da je vsaka definicija človekovih pravic nepomembna oziroma jalova, ker vključuje moralne sodbe, drugi pa se osredotočajo predvsem na posledice človekovih pravic. Trdijo, da nas ne bi smelo skrbeti glede tega kaj bi lahko dosegli z dodelitvijo moralne človekove pravice, ampak predvsem tisto, kar lahko dosežemo (Shestack 2000, 33-34).

2.2 Klasifikacije pravic

Človekove pravice so dandanes poglavitni sestavni del večine demokratičnih ustavnih ureditev. Kljub raznolikosti demokratičnih institucij, tvorijo klasične človekove pravice skupno demokratično jedro, ki jih danes dejansko priznava celoten zahodni svet. To skupno jedro je osnova zlasti za zagotavljanje temeljnih liberalnih pravic posameznika (osebnih, političnih in nekaterih ekonomskih pravic) (Cerar 2002, 25).

Perenič (1988, 17) človekove pravice opredeli ne le kot eno izmed vprašanj posamezne družbe, temveč kot njeno osrednje vprašanje, od razrešitve katerega pa je odvisna njena celotna politična zgradba (ibid.). »Klasifikacije človekovih pravic predstavlja na eni strani relativno avtonomen sklop, ki je odraz posebnih značilnosti teh hierarhično najvišjih pravic, na drugi strani pa so izvedene iz splošnih klasifikacij pravnih pravic«⁴ (Cerar 1996, 122). V nadaljevanju bom predstavila nekaj poglavitnih klasifikacij človekovih pravic.

Predpostavka za zagotavljanje človekovih pravic je obstoj skupnosti, zato se sem uvrščajo tiste pravice, ki zagotavljajo normalno delovanje določene skupnosti, ta pa mora zagotoviti pravice svojim članom. V tem pogledu se pravice delijo na *individualne* in *kolektivne*. Individualne pravice zagotavljajo integriteto neposredno posameznikom in so zagotovljene vsem ljudem ne glede na pripadnost skupnosti, kolektivne pa omogočajo razvoj in obstoj določenim družbenim skupinam, s tem pa posredno tudi posameznikom (Cerar 1996, 124-125; Zajc 2001, 15).

Zajc (2001, 15-17) poleg individualnih in kolektivnih loči pravice še na:

- temeljne in izvedene;
Temeljne človekove pravice predstavljajo nujni sestavni del človekovega bivanja in delovanja znotraj družbe. *Izvedene pravice* so povezane z manj pomembnimi človekovimi vrednotami, ki so izvedene iz temeljnih.
- deljive in nedeljive;
Nedeljive pravice so uresničljive le v celoti ali pa se sploh ne morejo uresničevati (npr. pravica do življenja), pri *deljivih pravicah* pa se zastavlja vprašanje, koliko določenih dobrin pripada posamezniku ter kakšne so možnosti v določeni družbi za zagotavljanje določenih pravic (npr. pravica do socialne pomoči);
- pozitivne in negativne;

⁴ Relativno avtonomen sklop predstavljajo različne klasifikacije, kot so: individualne in kolektive pravice, temeljne in izvedene, klasične, kulturne in socialno-ekonomske pravice. Med splošnimi klasifikacijami pravic pa prevladujejo dihotomne: glavne (samostojne) in akcesorne (nesamostojne), primarne (neodvisne od drugih pravic) in sekundarne (nastanejo na podlagi kršitve primarnih pravic), absolutne in relativne, pravne in naturalne (nimajo priznanega celovitega pravnega varstva) (Cerar 1996, 122-123).

Pozitivne in negativne pravice se opredeljujejo v razmerju posameznika do države (ibid.). *Pravice negativnega statusa* zagotavljajo posamezniku individualno sfero svobode, v katero se država ne sme vmešavati (sem štejemo svoboščine in pravice osebnosti, pravice prve generacije), *pravice pozitivnega statusa* pa dajejo posamezniku možnost, da lahko od države zahteva določene storitve, država pa jih mora izpolniti (sem štejemo različne socialne, ekonomske in kulturne pravice) (Kaučič in Grad 2000, 106).

Tako tudi Kaučič in Grad (2003, 106) temeljne pravice in svoboščine razumeta predvsem v razmerju med človekom in državo. Navajata Jellinekovo klasifikacijo, ki poleg *pravic pozitivnega in negativnega statusa* opredeli še *pravice aktivnega statusa*, ki omogočajo posamezniku uveljavljanje svoje politične dejavnosti v javnem življenju (sem štejemo politične pravice in svoboščine). Jellinek obravnava tudi *pasivni status*, ki posameznikom dodeljuje zgolj dolžnosti in ne pravic⁵ (ibid.).

Zgodovinsko gledano pa lahko pravice delimo na:

- *klasične politične pravice*, ki so nastale med razpadanjem stare stanovske ureditve in fevdalnega družbenega reda. Te pravice predstavljajo osnovo moderne družbe: svoboda, varnost, lastnina, enakost in enakopravnost, nedotakljivost osebe, volilna pravica, svoboda govora, tiska, vesti in veroizpovedi;
- iz klasičnih so se razvile *kulturne pravice*, pravice druge generacije, ki obsegajo pravico do izobrazbe, avtorske pravice, svobodo kulturnega ustvarjanja, svobodo znanstvenega, raziskovalnega in umetniškega dela;
- razmerja v modernih industrijskih družbah urejajo *socialno-ekonomske pravice*. Sem sodijo pravica do dela, prepoved dela otrok, dostopnost javnih služb pod enakimi pogoji, urejen delovni čas, varstvo matere delavke, varstvo osebe v delovnem razmerju in osnovno socialno zavarovanje. V to tretjo generacijo pravic prištevamo tudi pravico do sindikalnega organiziranja, stavke in soupravljanja podjetij;

⁵ Država lahko zahteva od državljana opravljanje določenih dejavnosti (npr. služenje vojaškega roka) (Kaučič in Grad 2003, 106).

- četrto generacijo pravic predstavljajo *moderne pravice*, ki so se pojavile s spremembami v sodobni družbi. Vključujejo pravico do celovitega dostopa do informacij in podatkov, pravico do zasebnosti podatkov, pravice potrošnikov in pa tudi »zelene pravice«⁶ (Zajc 2001, 15).

Podobno Donnelly razdeli pravice v pet razredov:

- pravice, ki zagotavljajo obstoj in osebne pravice – le-te zagotavljajo osebno zaščito;
- pravne pravice – varujejo posameznika v razmerju do države;
- državljske, socialne in kulturne pravice – zagotavljajo posameznikovo aktivno udeležbo v družbi;
- ekonomske – posamezniku dajejo moč vplivanja na svoje delo;
- politične – posameznik lahko vpliva na temeljna pravila in strukture v družbi (Cerar 1996, 130).

Najbolj uveljavljena tipologija, ki jo uporabljajo tudi mnoge mednarodne organizacije ki se ukvarjajo s problematiko človekovih pravic, pa je Martensova razdelitev⁷, ki posamezne pravice in svoboščine loči na dva osnovna dela, *politične in civilne* ter *ekonomske, socialne in kulturne pravice* (Zver 1988, 95). Oboje so podrobneje opredeljene v naslednjem poglavju.

2.3 Opredelitev glavnih pojmov

Določene besedne zveze, kot so »temeljne pravice«, »temeljne (človekove) pravice«, »ustavne svoboščine in pravice«, »človekove pravice in temeljne svoboščine«, zajemajo vse tiste pravice (v pravnem pomenu besede), ki imajo ustavno naravo. Na kratko jih je mogoče označiti kot »temeljne pravice«, ki se od drugih pravic razlikujejo ravno po tem, da jih opredeljuje ustava, ki je temeljni in hierarhično najvišji splošni pravni akt posamezne države. Pogosto se za njih navajata tudi izraza »temeljne (človekove) pravice« ali samo »človekove pravice«. Slednja jezikovna dvojica je pravno ohlapna,

⁶ To so pravice do zdravega okolja, zdrave prehrane itd.

⁷ Enako tipologijo je uporabila Evropska komisija pri Agendi 2000 (Zver 1998, 95).

ker se nanaša tudi na tiste pravice, ki so v celoti urejene šele z zakoni. Ko uporabimo izraz »človekove pravice«, je najbolj zanesljivo pomensko merilo kontekst, v katerega je ta oznaka umeščena (Pavčnik in drugi 1997, 15-16).

Vprašanje o temeljnih človekovih pravicah se razvija ravno iz spoznanja tistih, ki vodijo institucije oblasti, katerih namen je varovanje družbe. Zaradi moči, ki jim jo te institucije dajejo, posamezne člane družbe bistveno bolj ogrožajo kakor močni posamezniki. Tesna zveza med temeljnimi pravicami in pojmom prava se ne nazadnje kaže že v tem, da pravo v vsakem primeru ureja neke pravice. Ker je število zadev, ki so pravno urejene, vedno večje, bi lahko med drugim sklepali, da so tiste zadeve, ki so jih najprej uredili v nekem času, šteli pač za temeljne. Dejstvo je, da nam je najstarejše pravo le slabo znano, ker so viri redko ohranjeni v takem obsegu, da je iz njih mogoče sklepati z zadostno zanesljivostjo. Vendar pa lahko hitro zaznamo, da je v najstarejših pravnih virih pravnega le malo tega, kar bi lahko imenovali urejanje oziroma varovanje temeljnih pravic⁸. Seveda tu pojmujeemo temeljne pravice v današnjem pomenu besede (Pavčnik 2008, 55).

Poleg termina človekovih pravic pogosto uporabljamo tudi izraz *temeljne svoboščine*. Cerar (1997, 55) ugotavlja, da se pojem svoboščina običajno uporablja v filozofskem smislu, kjer pomeni moralno vrednoto človekove neomejenosti in prostosti. Pojem pravice pa se praviloma uporablja v pravnem pomenu. Že zgodovinski dokumenti oziroma pravni akti in tudi modernejši mednarodni dokumenti zagotavljajo pravice in ne svoboščin (ibid.). V teh dokumentih pogosto zasledimo tiste odločbe, ki izrecno zagotavljajo pravice skupaj s tistimi, ki zagotavljajo svoboščine (Cerar 1997, 57).

Sleherna pravica je, kot pravni pojem, izpeljana iz neke *svoboščine* kot ne-pravne kategorije, ki ima svoje mesto v tistih razsežnostih človekovega dožemanja, ki so bolj ponotranjena. V tem pogledu so pravice glede na svoboščine sekundarne oziroma so izvedene iz svoboščin. Tako je vse temeljne pravice mogoče izpeljati iz splošne zahteve po vsestranski človekovi svobodi (Cerar 1997, 56). Zato je pri obravnavi človekovih

⁸ Raziskovalci zgodovine človekovih pravic so največkrat obravnavali zgolj zgodovino nastanka katerega od starejših pravnih aktov, od konca 17. stoletja naprej, v katerih se pojavljajo prvi pravno formulirani sezname temeljnih pravic (Kukec 2008, 55).

pravic in temeljnih svoboščin pomembno razlikovanje med »svobodo od nečesa« in »svobodno za nekaj«. *Svoboda od nečesa* je prostost, neoviranost človeka (prostor za naključja; indeterminizem), *svoboda za nekaj* pa je dejavna, afirmativna plat, ki vključuje osnove za udejanjanje pravic in svoboščin (Sruk 1988, 261).

Pravica je tisto, kar je skladno s človekovimi oziroma z družbenimi pojmovanji in pravili o moralnih vrednotah. Pravice so običajno opredeljene z določenimi normami, načeli in predpisi. Pravica je tisto, kar posamezniku omogoča oziroma dovoljuje, da nekaj *je*, da nekaj *stori* ali da nekaj *ima* glede na obstoječe razmere, odnose in zakone. Posameznik ali skupina ima torej določene pravice, ki izhajajo iz družbenega položaja in politične situacije (Sruk 1999, 394). Skozi zgodovino se je ideja pravice spreminjala. Današnjemu, modernemu konceptu pravice lahko sledimo vse od Velike listine svoboščin (Magna Carta Libertatum) do ameriške Deklaracije o neodvisnosti in ustave ter francoske Deklaracije o pravicah človeka in državljana⁹ (Scott in Marshall 2005, 567).

Človekove pravice so temeljne, neodtujljive, naravne – uveljavljene so zmeraj in povsod. Vsakemu posamezniku naj bi zagotavljale svobodo, pravičnost in gotovost, ne glede na specifičnosti družbenih, političnih in pravnih ureditev (Sruk 1988, 257).

Osnovne podmene koncipiranja človekovih pravic so bile podane že v naravnopravnem utemeljevanju pozitivnega prava pri Platonu in Aristotelu, saj so se v helenističnem obdobju stoiki domislili pojma človekovega dostojanstva. V nadaljnjih stoletjih je ta problematika dozorevala v krščanskih osebostnih razglabljanjih, prelom pa se je zgodil v 18. stoletju, ki je prineslo prve listine pravic in svoboščin za širše prebivalstvo (Sruk 1999, 88-89). Danes so človekove pravice zapisane v številnih mednarodnih konvencijah, med drugim v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, v Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah in ne nazadnje v ustavah demokratičnih držav (Apovnik in drugi 1999, 18).

⁹ To so večinoma državljanske in politične pravice (Maddex 2000, 45).

Izraz *temeljne pravice* in *temeljne svoboščine* pogosto srečamo na področju človekovih pravic, toda pogosto se uporabljajo brez specifične definicije. V splošnem smislu so vse človekove pravice temeljne, saj so nujne za varovanje in razvoj vsakega človeka. Temeljne pravice se nanašajo na najosnovnejše in bistvene pravice. V osnovi se ujemajo z državljanskimi in političnimi pravicami, t.i. pravice prve generacije (Maddex 2000, 147).

Državljanske in politične pravice niso samo pravice, ampak so pogosto tudi individualne svoboščine, za katere se država obveže, da jih bo spoštovala. Najbolj preprosta definicija teh pravic je tista, ki je zapisana v Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah (Babadji 2005, 16).

Med državljanske in politične pravice spadajo prepoved mučenja in drugih oblik okrutnega, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja, prepoved suženjstva in prisilnega dela. Nadalje vključujejo tudi pravico do prostosti in osebne varnosti, pravico do spoštovanja človekovega dostojanstva, pravico do pravičnega sodnega postopka, pravico do državljanstva, pravico do sklenitve zakonske zveze, pravico sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, pravico voliti in biti voljen, pravico do svobode gibanja in svobodne izbire prebivališča, pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi, pravico do mirnega zbiranja in svobodnega združevanja (ibid.).

Ekonomске, socialne in kulturne pravice

Ta skupina pravic se lahko razlaga kot obveznost držav do posameznikov. Sestavljajo jih posebne pravice, ki jih države priznavajo posameznikom, tako da postanejo posameznikove lastne pravice. Kakor že državljanske in politične pravice, so tudi te omogočene z Mednarodnim paktom o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Med te pravice sodijo pravica do dela in uživanja pravičnih in ugodnih delovnih pogojev, pravica ustanavljati sindikate in se po svoji izbiri vanje včlanjevati, pravica do socialne varnosti in dobrobiti, pravica do zadovoljivega življenjskega standarda, pravica do najvišjega doseganja standarda fizičnega in mentalnega zdravja, pravica do izobraževanja in druge (Babadji 2005, 16-17).

Institucija je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je definirana kot 1. *javna, organizirana skupnost ljudi za opravljanje kake dejavnosti; ustanova, 2. z zakonom ali normami nastala ustaljena oblika odnosov med ljudmi* (Slovar slovenskega knjižnega jezika 1975, 51). V Slovenskem pravnem leksikonu pa je opredeljena kot »z zakonom urejena oblika pravnih razmerij« (Apovnik in drugi 1999, 47).

V politiki obravnavamo kot poglobitve institucije ali ustanove državo, voditelje države, parlament, politične stranke, interesne skupine, družbo kot konkretno obstoječo skupnost in lastnino oziroma lastništvo kot konkretno pravno-ekonomsko strukturo v določeni družbi (Sruk 1995, 134-135).

3 Zgodovinski pregled pomembnih aktov o človekovih pravicah

Spoznanje, da je opravičilo za obstoj oblasti cilj, ki je višji v temu smislu, da družbena organizacija služi vsem članom skupnosti, obenem pa nosilci oblasti le-to izrabljajo v svoj prid in pri tem uporabljajo sredstva, do katerih drugi nimajo pravice (monopol nasilja), sodi že v miselni svet najstarejših generacij. Temeljite spremembe glede pravic in svoboščin so se začele dogajati pred več stoletji in so bile največkrat v korist majhnega števila posameznikov, medtem ko je večina čutila, da so človekove pravice nekaj, kar jim je v škodo (Kukec 2008, 57).

Ena temeljnih predpostavk za nemoteno delovanje prava človekovih pravic je vsekakor kontinuiteta oziroma postopnost v njegovem razvoju in uporabi. Nagli in hudi zasuki pravnemu redu praviloma ne koristijo. Zadržana premišljenost je za razvoj prava enako pomembna kot prizadevanje za udejanjanje temeljnih pravnih načel. Temeljna značilnost razvoja prava človekovih pravic v Evropi je prav postopnost (ibid.).

Začetki boja za temeljne človekove pravice in svoboščine segajo globoko v srednji vek in imajo korenine v razvoju britanske države. Prave začetke sodobne zasnove človekovih pravic dobimo šele v 17. in 18. stoletju, ko se pojavijo prvi dokumenti o človekovih pravicah in svoboščinah, ki vključujejo celotno prebivalstvo in ne le višjih slojev (Kaučič in Grad 2003, 92-93).

3.1 Velika listina svoboščin

Prvi pomemben dokument, ki je rezultat boja angleškega plemstva proti kraljevi samovolji, je bila Velika listina svoboščin (lat. *Magna Carta Libertatum*). Listino je leta 1215 pod pritiskom angleškega plemstva razglasil kralj Ivan Brez zemlje (Kaučič in Grad 2003, 93). Je najstarejši ustavni akt fevdalne Anglije, katere cilj je omejitev dotedanje absolutne vladarjeve oblasti v korist fevdalcev in svobodnih kmetov. Prvič v zgodovini je bila priznana osebna svoboda ter poroštva zanjo (Jambreč in drugi 1988, 387).

Ta dokument ni bil predviden kot trajna deklaracija pravnega pomena. Bila je le praktična rešitev politične krize, ki je zadovoljila potrebe višjih slojev fevdalcev z zagotovitvijo omejitve monarhove moči (Magna Carta - The Great Charter, 2008).

V kasnejših letih je postala simbol in bojni krik proti zatiranju, vsaka nadaljnja generacija pa je v njej našla zaščito pred ogroženimi svoboščinami. Pozneje je bilo sprejetih še več pomembnih dokumentov, ki so se nanašali na pravice državljanov in njihovo varstvo ter na razmerje parlamenta do kralja, in sicer Peticija pravic (1628), zakon Habeas Corpus (1679) ter Listina pravic (1688). Peticija pravic in zakon Habeas Corpus sta se nanašala neposredno na 39. člen Listine svoboščin, ki navaja, da »noben svoboden človek ne sme biti prijet, zaprt, oropan zemlje, izobčen, pregnan ali uničen na kakršenkoli način brez veljavne sodbe ali zakona, ki bi to določal« (Grad in drugi 2004, 15; Magna Carta, 2008). Listina je tako zagotavljala plemstvu in svobodnjakom, da jim smejo soditi samo njim enaki. Posebej pomembno je bilo tudi, da je listina baronom priznavala pravico do oboroženega upora, če bi jo kralj prekršil (Grad in drugi 2004, 14).

Večina klavzul v Magni Carti se ukvarja z regulacijo fevdalnih običajev in delovanjem sodnega sistema, ne s pravno teorijo in pravicami (Magna Carta - The Great Charter, 2008).

Listina je deloma še danes del angleškega pozitivnega prava¹⁰. Čeprav je bila napisana v duhu fevdalnega obdobja (veljala je le za višje sloje prebivalstva), ima zgodovinski in univerzalni pomen, saj jasno določa zahtevo po delovanju oblasti znotraj zakonskih in pravnih okvirjev (Jambrek in drugi 1988, 387). Pozneje so angleški kralji večkrat poskušali te pravice kratiti, zato so jih morali ponovno potrjevati in celo razširjati tudi na nižje sloje prebivalstva (Habeas Corpus Act, Petition of Rights, Bill of Rights) (Kaučič in Grad 2003, 93). Velika listina svoboščin oziroma Magna Carta je danes splošno priznana kot »temelj modernega ustavnega prava« (Magna Carta & Four Foundations of Freedom, 2007).

¹⁰ Danes so v veljavi še tri originalne klavzule iz Magne Carte. Prva brani svobodo in pravice angleške cerkve, druga potrjuje svoboščine in običaje Londona ter ostalih mest, tretja pa je že zgoraj omenjeni 39. člen (Magna Carta - The Great Charter, 2008).

3.2 Zakon Habeas Corpus

Pomemben mejnik v boju za osebne svoboščine pomeni zakon Habeas Corpus (ang. *Habeas Corpus Act*, slo. *imeti telo*), ki je bil sprejet v angleškem parlamentu leta 1679. Je prvi pravni akt, ki celovito varuje človekove pravice v kazenskem postopku. V njem je jasno izoblikovano načelo zakonitosti v kazenskem pravu, ki pravi, da ne more nihče odgovarjati za kaznivo dejanje, če ni bilo že prej tako določeno v zakonu¹¹ (Jambrek in drugi 1988, 395).

Habeas Corpus je imel izredno pomemben vpliv na kasnejši razvoj človekovih pravic in svoboščin kot simbol za varstvo osebne svobode (Grad in drugi 2004, 15). Z nekaterimi kasnejšimi spremembami in dopolnitvami je še danes del angleškega pozitivnega prava in je sinonim za nedotakljivost osebne svobode (Kaučič in Grad 2003, 93).

3.3 Peticija pravic

Peticija pravic (ang. *Petition of Rights*) je zakonska zahteva pravic iz leta 1628, ki jo je angleški parlament predložil kralju Karlu I., v kateri se je plemstvo pritoževalo nad vrsto kršitev zakona (Petition of Rights, 2008). Po vsebini je podobna Veliki listini svoboščin, vendar pa se ne razteza več samo na fevdalce temveč tudi na meščanstvo (Grad in drugi 2004, 15).

Glavni namen peticije je bila preprečitev nalaganja davkov državljanom s strani monarha brez soglasja parlamenta in prepoved preganjanja tistih, ki niso hoteli plačati davkov, ki jih ni potrdil parlament. Vsak državljan je imel pravico do naravnega sodnika – porotno sodišče, sestavljeno iz stanovsko enakih porotnikov (Simič 1997, 37).

S tem je Anglija storila velik korak naprej na področju človekovih pravic in prehitela preostalo Evropo za skoraj stoletje in pol (ibid.).

¹¹ Nikomur ne sme biti odvzeta prostost brez pismenega naloga, priprti pa je moral biti priveden pred sodnika v 30 dneh po prijemu (Šinkovec 1997, 17).

3.4 Listina pravic

Listina pravic oziroma Zakon, ki razglša pravice in svoboščine podanika ter ureja nasledstvo krone (ang. *Bill of Rights*, formalno *An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown*) je bila sprejeta leta 1689 v Angliji in predstavlja enega osnovnih ustavnopravnih dokumentov, ki določa položaj posameznika v razmerju do oblasti ter utrjuje načela omejevanja kraljeve oblasti (Jambrek in drugi 1988, 402). Listina je nastala kot rezultat boja moči med monarhom, angleškim prebivalstvom in parlamentom.

Z njo so zahtevali pravno ureditev odnosov med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti, kjer se je čedalje bolj krepila vloga parlamenta (Kaučič in Grad 2003, 93). Akt je utrdil položaj parlamenta nasproti monarhu tako, da je postavil načelo, po katerem je parlament vrhovna oblast v državi. Odtlej je parlament prevladal nad kraljem, ki je sicer še nadalje imel izvršilno oblast, vendar je moral izvrševati zakone sprejete v parlamentu, in delovati v okviru finančnih sredstev, dodeljenih v parlamentu (Grad in drugi 2004, 15-16).

Določbe o omejevanju kraljeve oblasti in krepitve vloge parlamenta kot glavnega zakonodajalca pomenijo izoblikovanje pravnih temeljev ustavno-parlamentarne monarhije in začetek razvoja predstavniške demokracije (Jambrek in drugi 1988, 402).

3.5 Virginijska deklaracija o pravicah

Virginijska deklaracija (ang. *Virginia Declaration of Rights*) je bila sprejeta 12. junija 1776 na ustavodajni skupščini Virginije (eni izmed trinajstih angleških kolonij v Severni Ameriki) (Jambrek in drugi 1988, 406). Vsebovala je obsežen katalog temeljnih pravic in svoboščin (pravico do življenja, svobode in lastnine, svobodo tiska, vesti itd.). Deklaracija je bila izredno napredna in je temeljila na naravnopravni zasnovi človekovih pravic ter demokratični osnovi razmerja med oblastjo in državljanji (načelo ljudske suverenosti, načelo odgovornosti predstavnikov oblasti itd.) (Grad in drugi 2004, 141).

Deklaracijo sestavlja 16 členov o pravicah, »ki pripadajo prebivalcem Virginije in njihovim potomcem kot osnova in temelj vlade«. Prvi člen potrjuje naravni izvor pravic, ker so »vsi ljudje po naravi enaki in neodvisni in imajo nekatere prirojene pravice«, ki jih potem, ko zavzamejo določen družbeni položaj, nihče ne more odvzeti (Jambrek in drugi 1988, 406). To izhaja iz Rousseau-jeve družbene pogodbe, ki je bila omenjena že v drugem poglavju.

Člena 2 in 3 govorita o izvoru oblasti, saj je »vsa oblast v rokah ljudstva in iz njega izhaja«. Podobno je zapisano tudi v francoski Deklaraciji o pravicah človeka in državljana, ki pravi, da »noben posameznik ne more izvrševati oblasti, ki ne izhaja neposredno iz naroda« (Jambrek in drugi 1988, 406-408). Ključna razlika med deklaracijama je v pojmovanju suverenosti. Francoska deklaracija obravnava »narod«, saj so Francozi enotna nacionalna skupnost, medtem ko so Američani oblast »ljudstva« razumeli kot suverenost posameznih zveznih držav.

V petem členu so se pisci deklaracije zgledovali po razsvetljenem mislecu Montesquieu-ju in razdelili oblast na tri dele, ki druga drugo držijo v okvirju določenih pristojnosti (zakonodajno, izvršilno in sodno). V šestem členu je zapisano, da morajo biti volitve svobodne in volilna pravica mora biti priznana vsem (Jambrek in drugi 1988, 406).

Omejevanje oblasti je zapisano v zadnjih desetih členih (7-16). Določeno je, da oblast ne sme odlagati izvrševanja zakonov brez soglasja predstavnikov, saj to škodi pravicam ljudstva (člen 7). V osmem členu je izrecno zapisano, da nikomur ne sme biti odvzeta svoboda, če prej ni bilo tako zapisano v zakonu in da ima posameznik pravico do sojenja s poroto, sestavljeno iz svojih sodržavljanov (Jambrek in drugi 1988, 406-407). Ta dva člena izhajata iz zakona Habeas Corpus (ki se nanaša na 39. člen Magne Carte) in Peticije pravic, ki določa sojenje pred poroto. Nadalje sta zapisani pravica do veroizpovedi in svobode tiska, ki sta kasneje postali tudi del ustave ZDA (prvi amandma).

Pomen Virginijske deklaracije je predvsem v tem, da je to prva *meščanska* deklaracija oziroma deklaracija nepriviligiranih (»tretjega stanu«) o človekovih pravicah, ki je vplivala na vse kasnejše, tako na ameriških tleh kot tudi v Evropi (Jambreč in drugi 1988, 406). Bila je model za Listino pravic ameriške ustave, sprejete 15 let kasneje (Virginia Declaration of Rights, 2008) in osnova francoske Deklaracije o pravicah človeka in državljana.

3.6 Deklaracija o pravicah človeka in državljana

Deklaracija o pravicah človeka in državljana (fran. *La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*) je eden temeljnih dokumentov o človekovih pravicah in svoboščinah (Declaration on the Rights of Man and Citizen, 2008).

Sprejela jo je francoska narodna skupščina 26. avgusta 1789, dve leti kasneje pa je postala sestavni del francoske ustave. Nanjo se sklicujejo tudi vse kasnejše francoske ustave, tudi trenutno veljavna iz leta 1958, ki že v preambuli »svečano razglašava navezanost francoskega ljudstva na človekove pravice in načela suverenosti ljudstva, kot so opredeljena v deklaraciji iz leta 1789 ter potrjene in dopolnjene s preambulo ustave iz leta 1946« (Kukec 2008, 60).

V svojih sedemnajstih členih ureja najpomembnejše pravice človeka in državljana¹² (te tudi jasno razlikuje) ter hkrati postavlja načela za politično organizacijo družbe. V deklaraciji so vidni racionalistični naravnopravni elementi, kar je mogoče razbrati že iz samega imena akta. Temeljne človekove pravice so »naravne«, »neodtujljive«, »nezastarljive« in »svete«. Gre za »večne« pravice, ki zavezujejo vsako politično oblast kot nezamenljive prvine pri odločanju. To temeljno naravnopravno izhodišče je zapisano že v preambuli deklaracije in nato še izrecno potrjeno v njenih členih (Grad in drugi 2004, 187-188).

¹² Državljanske pravice ima le oseba z državljanstvom določene države. Te so: pravica sodelovati pri oblikovanju zakonov in pravica dostopa do javnih funkcij, pravica do ugotavljanja potrebnosti davčnih bremen, spremljanja uporabe finančnih sredstev ter pravica zahtevati obračun dela od vsakega javnega uslužbenca (Grad in drugi 2004, 189). Človekove pravice pa so tiste, ki jih ima vsak človek, neodvisno od njegovega pravnega in političnega statusa (Kaučič in Grad 2003, 91).

Osnovno načelo Deklaracije je izraženo že v prvem členu: »Ljudje se rodijo in živijo svobodni ter enaki v pravicah.« Te pravice so svoboda, lastnina, varnost in upor proti zatiranju (člen 2). Vsi državljani so enaki pred zakonom in imajo pravico sodelovati pri zakonodajnih postopkih, osebno ali preko predstavnikov (člen 6). Pravica do veroizpovedi (člen 10) in pravica do govora (člen 11) sta zakonsko zagotovljeni. Dokument predstavlja interese elite, ki ga je napisala, zato je v 15. členu zapisano, da je »lastnina nedotakljiva in sveta pravica«, ki je lahko odvzeta samo z zakonom »in to ob predhodni in pravični odškodnini« (Declaration on the Rights of Man and Citizen, 2008).

Deklaracija je izrazit primer pravne uresničitve idej o človekovih pravicah, kot so se postopoma izoblikovale do obdobja razsvetljenstva (Jambreč in drugi 1988, 408).

3.6.1 Primerjava Virginijske deklaracije o pravicah in Deklaracije o pravicah človeka in državljana.

V 18. stoletju se je utrdilo spoznanje, da ni mogoče govoriti o človekovih pravicah, dokler se ne omeji oblasti in oblikuje sredstva za soočanje posameznika z oblastjo. Temeljne pravice so se tako uveljavile v številnih dokumentih kot izraz revolucije meščanstva. Svojo teoretično osnovo so imele v naravnem pravu. Teorija o naravnih pravicah izhaja iz stališča, da se človek rodi svoboden, s prirojenimi pravicami in svoboščinami. Le-teh država ne more dati niti odvzeti, saj so obstajale že pred njo. To teorijo sta razvila Locke in Rousseau in je ideološka osnova deklaracij o pravicah in svoboščinah (Kaučič in Grad 2003, 93).

Torej, temelječ na naravnopravni osnovi, dokumenta (Virginijska deklaracija in Deklaracija o pravicah človeka in državljana) izhajata iz dejstva, da so določene pravice temeljne in neodtujljive. V obeh deklaracijah je zapisano, da oblast izhaja neposredno iz ljudstva in da nihče ne more omejevati te oblasti. Vendar je v Deklaraciji o pravicah človeka in državljana zapisano, da se svoboščine lahko omejijo (z zakonom), če to zahteva splošni interes (Šinkovec 1997, 18).

Bistvena razlika obeh dokumentov je v pojmovanju pravic. Ameriški dokument je zahteval vezanost zakonodajalca na pravice. Francoska deklaracija je, temelječ na Rousseau-jevi družbeni pogodbi, vezala parlament na voljo volilcev, ki temeljne pravice avtomatično uresničujejo, in na upravo, ki je s parlamentarno kontrolo vezana na pravice (Šinkovec 1997, 18).

Virginijska deklaracija je določila tripartitno oblast. Če ta delitev oblasti in politična kontrola ni zadoščala, je moralo kontrolno funkcijo prevzeti sodišče (5. člen). Francoska deklaracija pa je kot edinega varuha pravic štela parlament (Šinkovec 1997, 18). Tu se zgleduje po angleški Listini pravic iz leta 1689, ki je kot prva postavila parlament za najvišjo državno oblast.

Deklaracije 18. stoletja so urejale predvsem varstvo osebnostnih in političnih pravic ter svoboščin (t.i. klasičnih pravic), šele kasneje so v akte o človekovih pravicah začeli vključevati socialne in ekonomske pravice (Kaučič in Grad 2003, 95). Deklaracija o pravicah človeka in državljana je nastala le 13 let po sprejemu Virginijske deklaracije. Avtor Deklaracije o pravicah človeka in državljana je bil markiz de Lafayette, francoski plemič¹³. Deklaracijo je napisal pod velikim vplivom ameriške revolucije in iz nje izhajajočih aktov o temeljnih pravicah. Zato sta si oba omenjena dokumenta v osnovi zelo podobna, saj francoska deklaracija v večini posnema Virginijsko. Iz dokumentov je razviden zgodovinski napredek na področju človekovih pravic in svoboščin, hkrati pa sta imela pomemben vpliv na razvoj nadaljnjih aktov in tudi ustav.

¹³ Marquis de Lafayette, 2000

4 Moderni dokumenti o človekovih pravicah

Dandanes dobiva varstvo človekovih pravic univerzalno naravo, saj tega področja ne urejajo več le ustave in zakoni, ampak tudi različni mednarodni sporazumi. Njihovo sprejemanje so pospešili predvsem tragični dogodki druge svetovne vojne (Kaučič in Grad 2000, 94). Zločini nekaterih totalitarnih sistemov nad lastnim in tujim prebivalstvom so pokazali, da so temeljne pravice na nacionalni ravni premalo zaščitene. Prav zato je že med vojno nastala ideja o organizaciji, katere cilj bi bil zavzemanje za spoštovanje človekovih pravic in zato je v Ustanovni listini Združenih narodov izražena vera v spoštovanje temeljnih človekovih pravic, ki pa so natančno določene v Splošni deklaraciji človekovih pravic iz leta 1948¹⁴. Vendar so bile možnosti uveljavljanja človekovih pravic po svetu zelo različne. Verjetno je najlažje to storila zahodna Evropa, kjer je tudi nastala posebna mednarodna organizacija, katere namen je bil spoštovanje in promoviranje človekovih pravic ter demokracije. Tako je bil leta 1949 ustanovljen Svet Evrope, v okviru katere je bila leto kasneje sprejeta Evropska konvencija o varstvu človekovih pravicah. Za spoštovanje obveznosti, ki so jih sprejele države pogodbenice, sta bila ustanovljena Evropska komisija za človekove pravice in Evropsko sodišče za človekove pravice (Simič 1997, 46-47). Znotraj Evropske unije so ustanovili Evropskega varuha človekovih pravic oziroma Evropskega ombudsmana.

Do sredine prejšnjega stoletja se je utrdil nekakšen seznam temeljnih pravic, ki je nato z večjim ali manjšim odstopanjem prešel v ustave posameznih držav. Danes večina ustav vsebuje poglavje o pravicah (Kukec 2008, 59).

4.1 Ustanovna listina Združenih narodov

Ustanovni dokument mednarodne organizacije Združenih narodov je bil podpisan 26. junija 1945 v San Franciscu, ZDA. Čeprav na prvi pogled nima statusa dokumenta o človekovih pravicah, pa vseeno vsebuje nekatere pomembne določbe o človekovih

¹⁴ Šele od tu naprej lahko govorimo o mednarodni kodifikaciji temeljnih pravic in svoboščin (Zver 1998, 92).

pravicah. V njej prevladuje ideja o varstvu in razvoju temeljnih pravic in svoboščin, saj le-to predstavlja temelje te svetovne organizacije (Jambrek in drugi 1988, 431).

S sprejemom Ustanovne listine (ang. *Charter of the United Nations*) so se razveljavili vsi predhodni mednarodni sporazumi in dogovori. V 103. členu je poudarjeno, da »če je navzkrižje med obveznostmi članov Združenih narodov po tej Ustanovni listini in med njihovimi obveznostmi po kateremkoli drugem meddržavnem dogovoru, prevladujejo njihove obveznosti po tej Ustanovni listini« (Babadji 2005, 63).

Pred Ustanovno listino človekove pravice niso bile eksplicitno omenjane v mednarodnih pogodbah, obstajale so le posredne povezave (glede verske tolerance, manjšinskih pravic). Danes se nam ne zdi omemba človekovih pravic v UL nič posebnega, dejansko pa je predstavljala pravi mejnik v sodobni zgodovini. Do tedaj tudi nobena mednarodna pogodba ni človekovih pravic neposredno vezala na vprašanje mednarodnega miru in varnosti (Cerar 2002, 38).

Države članice so že v preambuli svojo odločenost,

da obvarujejo bodoče rodove pred strahotami vojne,... da znova potrdijo vero v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človeške osebnosti, v enakopravnost moških in žensk, kakor tudi v enakopravnost narodov, ... da pripomorejo k socialnemu napredku in k boljšim življenjskim pogojem v večji svobodi, ... sprejeli načela in določili načine, ki bi zagotovili, da se oborožena sila ne bo uporabljala, razen če je to v splošnem interesu (Babadji 2005, 62-63).

Človekove pravice so zapisane v številnih členih. Prvi člen tako navaja, da morajo države članice »razvijati ... prijateljske odnose, sloneče na spoštovanju načela enakopravnosti ljudstev in njihove samoodločbe, ter izvajati tudi ukrepe za utrditev svetovnega miru« ob tem pa »uresničevati mednarodno sodelovanje s tem, da se rešujejo mednarodni problemi ekonomske, socialne, kulturne ali človekoljubne narave, kakor tudi s tem, da se razvija in spodbuja spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi, ne glede na raso, spol, jezik ali vero« (ibid.).

Posebno pozornost si zasluži 55. člen, kjer je zapisano, da se bodo Združeni narodi zavzemali za »splošno in dejansko spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi.« Človekove pravice so omenjene še v 13., 62. in 68. členu listine¹⁵ (ibid.).

4.2 Splošna deklaracija človekovih pravic

Splošna deklaracija človekovih pravic (ang. *Universal Declaration of Human Rights*) je poglobitveni in temeljni dokument mednarodnega prava človekovih pravic, ki je bil osnovan z namenom »razvoja in spodbujanja spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin«¹⁶. Desetega decembra 1948 je bila soglasno sprejeta na Generalni skupščini ZN (s resolucijo 217 A (III)), da bi »s postopnimi državnimi in mednarodnimi ukrepi zagotovili in zavarovali njihovo splošno in resnično priznanje in spoštovanje, tako med narodi držav članic samih, kakor tudi med ljudstvi ozemelj pod njihovo oblastjo«¹⁷ (Universal Declaration of Human Rights, 2008).

Vsebinsko pomeni kompromis interesov med vzhodnim in zahodnim blokom in ni pravno zavezujoč dokument, kljub temu pa je v mednarodni skupnosti postala merilo uresničevanja človekovih pravic. Predstavlja temelj za sprejemanje ostalih aktov o človekovih pravicah, tako na mednarodni kot regionalni in lokalni ravni (Jambrek in drugi 1988, 433).

Deklaracijo sestavlja 30 členov, ki vsebujejo izčrpen seznam temeljnih državljskih, političnih, ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Že v prvih dveh členih je zapisano, da se »vsi ljudje rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice« ter da je »vsakdo upravičen do uživanja vseh pravic in svoboščin, ki so razglašene s to Deklaracijo«. Nadalje so od 3. do 21. člena definirane državljske in politične pravice, člani 22 do 27 pa podrobno opišejo ekonomske, socialne in kulturne pravice (Šabič in Roter 2002, 39-41).

¹⁵ Glej Prilogo A

¹⁶ Preambula Splošne deklaracije človekovih pravic (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹⁷ Preambula Splošne deklaracije človekovih pravic (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

Pomen deklaracije ni le v opredelitvi splošnih načel glede spoštovanja pravic in v opredelitvi temeljnih človekovih pravic, temveč tudi v tem, da so številni kasnejši mednarodni dokumenti, ustanovne listine nevladnih mednarodnih organizacij in nacionalne zakonodaje sledile načelom in pravicam, zapisanih v deklaraciji. Že pri samem oblikovanju listine se je pojavil spor glede same vsebine človekovih pravic, zato sta nastale še dve konvenciji. Zahodne države so dajale prednost državljanskim in političnim pravicam, kot so svoboda govora, verovanja, izražanja, združevanja, vzhodne države pa ekonomske, socialne in kulturne pravice izenačevale z državljanskimi in političnimi. Ta konflikt je bil razrešen s sprejemom dveh listin: Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah¹⁸. Oba pakta, skupaj z Splošno deklaracijo človekovih pravic, tvorita Mednarodno listino pravic (ang. *International Bill of Rights*)¹⁹ (Šabič in Roter 2002, 39-41).

4.3 Helsinška sklepna listina

Sklepna listina (ang. *Helsinki Accords*) je pomemben diplomatski dogovor, sklenjen na prvi Konferenci za varnost in sodelovanje v Evropi. Listina je pomenila kompromis za zmanjšanje napetosti med zahodnimi državami in Sovjetsko zvezo glede ohranjanja statusa quo v Evropi (Helsinki Accords, 2008).

Drugega avgusta 1975 so jo podpisali predstavniki vseh evropskih držav ter predstavniki Svetega sedeža, Kanade in ZDA. Zajema predvsem odnose na političnem, gospodarskem in humanitarnem področju. Listina ni zavezujoč mednarodni dokument, je pa predvsem pomemben načrt bodočega obnašanja in odnosov med državami podpisnicami²⁰ (Jambrek in drugi 1988, 497).

¹⁸ Oba pakta sta bila sprejeta v Generalni skupščini ZN 16. decembra 1966, veljati pa sta začela šele leta 1976 (Jambrek in drugi 1988, 437- 445).

¹⁹ V obeh paktih je posebej pomemben 1. člen, ki opredeljuje pravico do samoodločbe kot univerzalno pravico in poziva države k njenemu spoštovanju (Cerar 2002, 41).

²⁰ Klavzule o človekovih pravicah so postale temelj političnih gibanj za osamosvojitve v vzhodnoevropskih državah, še posebej na Poljskem in Čehoslovaškem (Maddex 2000, 162).

Listina potrjuje deset načel miroljubnega sožitja, s katerimi so bili vzpostavljeni temeljni standardi o odnosih med državami in standardi ravnanja držav do svojih državljanov (OVSE: Dogovor, ki je povezal Evropo, 2005). T.i. helsinški dekalog opredeljuje naslednja izhodišča:

1. suverena enakost držav; 2. izogibanje grožnji s silo in njeni uporabi; 3. nedotakljivost meja; 4. ozemeljska celovitost držav; 5. mirno reševanje sporov; 6. nevmešavanje v notranje zadeve; 7. spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin; 8. enakopravnost in samoodločba narodov; 9. sodelovanje med državami; 10. izpolnjevanje obveznosti po mednarodnem pravu (Slovensko predsedstvo OVSE, 2005).

V listini so definirane tudi tri dimenzije sodelovanja, t.i. »košarice«, ki so določile prednostna področja delovanja OVSE:

- košarica I – politično-vojaški vidik varnosti;
- košarica II – sodelovanje na ekonomskem, znanstvenem, tehnološkem in okoljevarstvenem področju;
- košarica III – sodelovanje na humanitarnem in ostalih področjih (človekove pravice, sodelovanje na področju kulture in izobraževanja)²¹ (Raščan 2007, 781).

S podpisom Helsinške listine so sodelujoče države KVSE/OVSE kot edine v svetu prevzele kolektivno odgovornost za medsebojni razvoj na področju človekovih pravic na ravni držav. Varnosti so dodale novo dimenzijo – človekovo razsežnost (ang. *Human Dimension*) (Šumrada in drugi 2005, 42).

Termin *človekova razsežnost* se v izrazoslovju OVSE uporablja za politično zavezujoče naloge in dejavnosti, katerih namen je zagotavljanje popolnega spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, preverjanje spoštovanja načela pravne države, podpora načelom demokracije ter graditev, krepitev in varstvo demokratičnih ustanov ter spodbujanje strpnosti na območju OVSE. V sedmem načelu helsinškega dekaloga so

²¹ Pod naslovom »Sodelovanje na humanitarnem in drugih področjih« tretja košarica Helsinške listine navaja 25 posebnih zahtev v zvezi s človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami, vključno s povečano izmenjavo v kulturi in izobraževanju, širšim razširjanjem informacij, »svobodnejšim gibanjem in stiki posamezno in skupno, zasebno in uradno med osebami, institucijami in organizacijami sodelujočih držav«, ter reševanjem humanitarnih vprašanj (Šumrada in drugi 2005, 55).

sodelujoče države potrdile, da bodo »spoštovale človekove pravice in temeljne svoboščine, vključujoč svobodo misli, zavesti, veroizpovedi ali prepričanja za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali vero. Pospeševale in spodbujale bodo popolno uveljavljanje državljanskih, političnih, ekonomskih, družbenih, kulturnih in drugih pravic in svoboščin, ki vse izhajajo iz človekovega dostojanstva.« Hkrati so države priznale, da je spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin »bistveni dejavnik miru, pravičnosti in blaginje, nujnih za zagotavljanje razvoja prijateljskih odnosov in sodelovanja med njimi ter med vsemi državami«. Tako so neločljivo povezale klasično zagotavljanje varnosti s človekovo razsežnostjo (ibid.).

4.4 Evropska socialna listina

Po drugi svetovni vojni je v razdejani Evropi novoustanovljena organizacija, Svet Evrope, sprejela Evropsko socialno listino (ang. *European Social Charter*), saj je smatrala, da so državljanske in politične ter socialne in ekonomske pravice medsebojno odvisne (Maddex 2000, 132). Sporazum je bil sprejet 18. oktobra 1961. S priznavanjem več kot ducat temeljnih ekonomskih in socialnih pravic, je listina stopila v veljavo 26. februarja 1965. Dodatni protokol, ki je vseboval štiri dodatne pravice in načela, je bil sklenjen 5. maja 1988 in začel veljati 4. septembra 1992²². Po vrsti dodatnih sprejetih protokolov, je bila 3. maja 1996 sprejeta revidirana različica listine²³ (Maddex 2000, 132).

Med drugim vrhom Sveta Evrope oktobra 1997 v Strasbourgu so se voditelji vlad in držav članic Sveta Evrope zavezali, da bodo »uveljavljali socialne standarde, zapisane v Socialni listini in drugih aktih Sveta Evrope« in pozvali vse, »naj se čim bolj ravnaajo po teh aktih« (Evropska socialna listina, 2008).

Socialna listina jamči vrsto temeljnih pravic, ki jih lahko razdelimo v dve skupini, na tiste, ki se nanašajo na pogoje za zaposlovanje²⁴, in na tiste, ki obravnavajo socialno

²² Sledil mu je drugi Dopolnilni protokol, sprejet 21. oktobra 1991 (Evropska socialna listina, 2008).

²³ Začela je veljati 1. julija 1999 (Maddex 2000, 1999).

²⁴ Med pravicami, ki se nanašajo na zaposlovanje so: pravica do dela, pravica do poklicnega usmerjanja in usposabljanja, nerazlikovanje pri zaposlovanju, prepoved prisilnega dela, sindikalne pravice, pravica do

uskklajenost²⁵. Listina tudi vzpostavlja nadzorni sistem, ki zagotavlja, da jih države pogodbenice spoštujejo (Na kratko o socialni listini 2007, 3). Posledica sistema nadzora je, da države spreminjajo svojo zakonodajo oziroma prakso, da bi situacijo uskladile z zahtevami listine (Na kratko o socialni listini 2007, 10).

Za temeljit pregled uresničevanja Evropske socialne listine sta bila oblikovana dva mehanizma. Prvi se nanaša na obvezna poročila držav pogodbenic o njihovem uresničevanju listine, ki jih morajo le-te predložiti Svetu Evrope. To so javna poročila in socialni partnerji (organizacije delodajalcev, sindikati in nevladne organizacije) lahko dajo komentarje k poročilom. Evropski odbor za socialne pravice pregleda poročila in priporočila ter nato izreče svoje mnenje, ali je nacionalna zakonodaja držav in njeno ravnanje v skladu z obveznostmi Listine. Odbor pošlje svoje zaključke Medvladnemu odboru Sveta Evrope, ki izbere situacije, ki zahtevajo njegova priporočila. Izbrane situacije mora nato obravnavati Odbor ministrov Sveta Evrope (Babadji 2005, 20).

Drugi mehanizem je možnost, da sindikati, organizacije delodajalcev in določene nevladne organizacije sami predložijo pritožbe Evropskemu odboru za socialne pravice. Odbor nato odloči o sprejemljivosti pritožbe in napiše poročilo, v katerem izreče svoje mnenje o domnevnih kršitvah Listine v obtoženi državi pogodbenici. V primeru, da gre za kršitev, Odbor ministrov Sveta Evrope naslovi priporočilo na zadevne države (ibid.).

Posebnost listine je v tem, da država podpisnica ob ratifikaciji ni dolžna sprejeti vseh njenih določil, obveznih je le najmanj pet členov iz skupine sedmih, ki veljajo za obvezno jedro oziroma so opredeljene kot temeljne pravice (Kaučič in Grad 2003, 100).

4.5 Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin

Četrtega novembra 1950 so se v Rimu zbrali zunanji ministri držav članic Sveta Evrope z namenom, da bi podpisali Evropsko konvencijo o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (ang. *The Convention for the Protection of Human Rights and*

kolektivnega pogajanja ter pravica žensk in moških do enakega plačila za enakovredno delo (Evropska socialna listina, 2008).

²⁵ Med pravicami socialnega varstva pa sta pravica do zdravstvenega varstva in pravica do socialne varnosti (Evropska socialna listina, 2008).

Fundamental Freedoms, v nadaljevanju Konvencija), ki je stopila v veljavo leta 1953. Njihov cilj je bil »postaviti temelje za novo Evropo, ki je bila opustošena s kruto vojno« (Merrills 2001, 1).

Besedilo konvencije temelji na Splošni deklaraciji človekovih pravic iz leta 1948, v preambuli pa razglaša pomembna načela, kot so pravičnost in mir, politična demokracija, svoboda in pravna država. Novost besedila je poudarek na kolektivnem uveljavljanju človekovih pravic, svojo učinkovitost pa dosega zlasti z možnostjo pritožbe posameznika zoper državo pogodbenico, ki je odgovorna za domnevno kršitev konvencijske pravice (Kaučič in Grad 2003, 99).

Konvencija zasleduje cilje Sveta Evrope za ohranjanje in razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin – Predstavitev, 2008). Njen temeljni namen je zavarovati in razvijati vrednote in ideale demokratične družbe, pri čemer nosi odgovornost za varstvo človekovih pravic vsaka država pogodbenica posamezno in obenem kolektivno (Perenič 2002, 51-52).

Po sprejemu protokola št. 11 h Konvenciji se je vsebina in struktura Konvencije ter njenih protokolov spremenila. Po tej spremembi je vsebina Konvencije razdeljena na tri dele. Prvi zajema določbe o pravicah in temeljnih svoboščinah, ki je bil dopolnjen s protokoli št. 1, 4, 6, 7 in 12²⁶. Drugi del Konvencije ureja varstvo zapisanih pravic, saj regulira delovanje, pristojnosti in odločanje Evropskega sodišča za človekove pravice. Tretji del pa obravnava uresničevanje določil Konvencije, njeno veljavnost, podpis in ratifikacijo (Kaučič in Grad 2003, 99).

Konvencija zajema le tiste pravice, ki jih posameznik uveljavlja v ustreznih sodnih pravovarstvenih postopkih. Glede same ureditve pravic in svoboščin, v primerjavi z drugimi mednarodnimi pravnimi akti, ne ponuja nič novega, bistvena novost pa je

²⁶ Protokol št. 1 (pravica do varstva lastnine, izobraževanja in do svobodnih volitev); protokol št. 4 (prepoved zaporne kazni zaradi dolgov, svoboda gibanja, prepoved izгона državljanov in skupinskega izгона tujcev); protokol št. 6 (odprava smrtne kazni); protokol št. 7 (proceduralna jamstva pri izgonu tujcev, pravica do pritožbe v kazenskih zadevah, pravica do odškodnine pri sodni zmoti, prepoved ponovnega sojenja o isti stvari ter enakost zakoncev); protokol št. 12 je bil sprejet leta 2000, vendar še ne velja (prepoved diskriminacije) (Kaučič in Grad 2003, 99).

določitev načina varovanja zajamčenih pravic in svoboščin. Z uveljavitvijo naddržavnega varstva človekovih pravic pred sodiščem je korenito posegla v tradicionalno pojmovanje državne suverenosti (Perenič 2002, 51-52).

Prvotni sistem za zagotavljanje uresničevanja določil Konvencije sta sestavljali dve ustanovi, Evropska komisija za človekove pravice (ustanovljena 1954), ki je imela vlogo nekakšnega filtra, in Evropsko sodišče za človekove pravice (ustanovljeno 1959), ki je izrekalo sodbe o zadevah, ki mu jih je predložila komisija ali posamezne vlade. Odbor ministrov Sveta Evrope je nadzoroval izvajanje sodnih odločb Sodišča in sam razsojal v zadevah, v katerih je komisija ugotovila kršitve, vendar niso bile predane sodišču (Svet Evrope 2006, 27-28).

S širjenjem Evropske unije je postalo vedno težje obvladovati nove izzive, zato je bilo leta 1993 na Dunajskem vrhu odločeno, da je namesto dvostopenjskega sistema (Evropska komisija in Evropsko sodišče za človekove pravice), ki je postal dokaj zapleten, kot del nadzornega sistema Konvencije ustanovi novo stalno Evropsko sodišče za človekove pravice (Kalčina 2005, 103-104).

Konvencija vsebuje seznam pravic in jamstev, ki so se jih države zavezale spoštovati. Predvsem so s konvencijo zavarovane naslednje pravice:

- pravica do življenja;
- pravica do poštenega sojenja v civilnih in kazenskih zadevah;
- pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja;
- svoboda izražanja;
- svoboda mišljenja, vesti in vere;
- pravica do učinkovitega pravnega sredstva;
- pravica do mirnega uživanja posesti;
- pravica voliti in biti voljen.

Definirana so tudi dejanja, ki so izrecno prepovedana:

- mučenje in nečloveško ali ponižujoče ravnanje ali kaznovanje;
- samovoljno in nezakonito pridržanje;

- diskriminacija pri uživanju pravic in svoboščin, določenih v konvenciji;
- izgon lastnih državljanov ali prepoved vstopa v državo svojim državljanom;
- smrtna kazen;
- skupinski izgon tujcev (Kalčina 2005, 103-104).

Evropska konvencija je najbolj izpopolnjena in učinkovita pogodba o človekovih pravicah na svetu. Je prvi mednarodni instrument o človekovih pravicah, ki je namenjen varovanju številnih državljanskih in političnih pravic, tako s svojo obliko, ki pravno obvezuje države podpisnice (mednarodna pogodba), kot tudi z ustanovitvijo sistema za nadzor uresničevanja človekovih pravic na notranjem področju (Kaučič in Grad 2003, 99-100). Kot taka že več kot pol stoletja predstavlja najbolj razvejan sistem varstva človekovih pravic v mednarodni skupnosti (Roter in Bojinovič 2007, 168).

4.6 Listina Evropske unije o temeljnih pravicah

Junija 1999 je Evropski svet na srečanju v Kölnu sprejel odločitev za pripravo osnutka Listine o temeljnih pravicah EU (ang. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*). Slovesno je bila razglašena na medvladni konferenci decembra 2000 v Nici kot politično in ne pravno zavezujoč dokument²⁷. Nato je bila na medvladni konferenci leta 2004 z manjšimi popravki vključena v drugi del Pogodbe o ustavi za Evropo, vendar pa nikoli ni začela veljati – zato je bila 12. decembra 2007 ponovno razglašena s strani Evropskega sveta, parlamenta in komisije²⁸ (Listina EU o temeljnih pravicah, 2008). Z ratifikacijo v vseh 27 državah članicah, naj bi Lizbonska pogodba stopila še pred volitvami v Evropski parlament junija 2009 in z začetkom njene veljavnosti bo Listina postala pravno zavezujoča²⁹ (Pogodba o reformi 2008; Pravni red Evropske unije 2008).

Na Listino se Lizbonska pogodba sklicuje v 6. členu Pogodbe o Evropski uniji: »Unija priznava pravice, svoboščine in načela iz Listine Evropske unije o temeljnih pravicah z

²⁷ »Je referenčni dokument, ki državljanom EU in državam kandidatkam za vstop v EU omogoča, da se seznanijo s svojimi pravicami in vrednotami, na katerih se gradi EU« (Roter in Bojinovič 2007, 182-183).

²⁸ Namen Evropske komisije in Sodišča ES je bil že leta 2000 sprejeti pravno zavezujoč dokument, ki bi EU dal konstitutivno podlago za delovanje Sodišča ES (Matlár 2002, 78).

²⁹ Dokler ne bodo postopka ratifikacije Lizbonske pogodbe zaključile vse države članice, bo delovanje EU še naprej urejala Pogodba iz Nice iz leta 2003 (Pravni red Evropske unije, 2008).

dne 7. decembra 2000, prilagojene 12. decembra 2007 v Strasbourgu, ki ima enako pravno veljavnost kot pogodba«. Sprejet je tudi poseben protokol o uporabi Listine na Poljskem in v Združenem kraljestvu, ki izključuje pravno veljavnost Listine v omenjenih dveh državah (Listina EU o temeljnih pravicah, 2008).

Poleg preambule, v kateri je poudarjena skupna moralna in duhovna dediščina EU, njena zavezanost k nedeljivim in univerzalnim vrednotam človekovega dostojanstva, svobode, enakopravnosti in solidarnosti ter načelom demokracije in pravne države, vsebuje Listina še sedem poglavij (Dostojanstvo, Svoboščine, Enakost, Solidarnost, Državljske pravice, Pravosodje, Splošne določbe). Prva tri ter šesto poglavje vsebujejo temeljne pravice in svoboščine, ki jih urejajo že Evropska konvencija o človekovih pravicah in njeni protokoli³⁰. Četrto poglavje vsebuje sklop ekonomskih in socialnih pravic, ki so vsebovane v Evropski socialni listini, v Listini ES o temeljnih socialnih pravicah delavcev ter nekatere druge pravice, ki jih ta dva dokumenta ne urejata³¹. Peto poglavje pa opredeljuje pravice, ki pripadajo državljanom EU in so večinoma že urejene s Pogodbo o ES³². V zadnjem poglavju pa so zapisane splošne določbe (področje uporabe, obseg zagotovljenih pravic, prepoved zlorabe pravic in raven varstva) (Pegan 2004, 42).

Iz zapisanih členov so razvidne temeljne vrednote EU ter državljanske, politične, ekonomske in socialne pravice državljanov Unije (Seketin Lestan 2007, 60-61). Le-ti so tudi nosilci temeljnih pravic zapisanih v Listini. EU s tem dokumentom prispeva k

³⁰ V prvem poglavju, *Dostojanstvo* (člen 1-5), so zapisane pravice do življenja, do osebne integritete, prepoved mučenja in nečloveškega ravnanja ter prepoved suženjstva in prisilnega dela.

Drugo poglavje, *Svoboščine* (člen 6-19), je namenjeno pravici do svobode in varnosti, varstva osebnih podatkov, pravico do družine in sklepanja zakonske zveze, svobodo misli, vesti in vere, itd.

Tretje poglavje z naslovom *Enakost* (člen 20-26) vsebuje naslednje pravice: enakost pred zakonom, prepoved diskriminacije, enakost med spoloma, pravice otrok in starejših ter kulturno in versko raznolikost.

V šestem poglavju, *Pravosodje* (člen 47-50), Listina določa pravico do učinkovitega in nepristranskega sojenja, pravico do obrambe, načelo zakonitosti in sorazmernosti kaznivih dejanj in kazni (Roter in Bojinovič 2007, 183).

³¹ V poglavju *Solidarnost* (člen 27-38) so vključene pravice delavcev in varstva pri delu, pravice do kolektivnih pogajanj, varstvo v primeru nepravilne odpustitve, prepoved otroškega dela, pravica do socialne varnosti, varnostnega zdravstva ter pravice do varstva okolja in varstvo potrošnikov (Roter in Bojinovič 2007, 183).

³² *Državljske pravice* (člen 39-46) vključujejo volilno pravico na evropski in lokalni ravni, pravico do dobrega upravljanja, pravico do svobode gibanja in prebivališča, pravico do diplomatske zaščite. Te pravice izhajajo iz naslova državljanstva EU in se nanašajo samo na državljane držav članic EU (Roter in Bojinovič 2007, 183).

ohranjanju in razvijanju skupnih evropskih vrednot, kot so spoštovanje različnosti kultur in tradicij ter nacionalnih identitet držav članic. Listina že v preambuli potrjuje pravice, ki izhajajo iz ustavnih tradicij in mednarodnih obveznosti, skupnih državam članicam, iz Evropske konvencije o človekovih pravicah in Evropske socialne listine, Sveta Evrope ter iz sodnih praks Sodišča evropskih skupnosti in Evropskega sodišča za človekove pravice (Roter in Bojinovič 2007, 184). Listina sicer nadgrajuje Evropsko konvencijo, vendar gre pri tem predvsem za tehnično razgradnjo splošnejših načel v Konvenciji (Grilc in drugi 2002, 86).

Pri oblikovanju Listine gre nedvomno za poskus vzpostavitve prvega trajnega sistema varstva človekovih pravic znotraj EU ter državami članicami (Pogačnik in Platiše 2000, 4). Pred tem je bilo varstvo človekovih pravic razdrobljeno med več virov, poleg tega domet pravic sploh ni bil določen. Pomen Listine mnogi prepoznavajo v njenem prispevku k izgradnji ustave EU, ki naj bi na novo opredelila učinkovito sodelovanje med EU in državami članicami (Pegan 2004, 48).

4.6.1 Primerjava Listine temeljnih pravic EU in Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic

Oba akta obsegata seznam človekovih pravic, ki so zavarovane znotraj dveh različnih pravnih struktur – Listina v Evropski uniji ter Konvencija v Svetu Evrope. Evropska konvencija se je v okviru Sveta Evrope že izkazala za učinkovit instrument, medtem ko Listina svoje mesto v pravnem redu Unije še »išče« (Pegan 2004, 43-44).

Listina v več členih dobesedno povzema ureditev določenih pravic iz Evropske konvencije, kljub temu pa jo lahko štejemo za nadgradnjo Evropske konvencije, saj je le-ta nastala pol stoletja pred Listino in »posodablja« pravice vsebovane v Evropski konvenciji. Listina ima širši obseg, drugačen je tudi način varstva človekovih pravic, ki jih vsebuje. Nanaša se namreč na pravice, ki izhajajo iz pristojnosti Evropske unije, potrjuje in poudarja načela, ki izhajajo iz skupnih ustavnih tradicij držav članic ter iz mednarodnih dokumentov o varstvu človekovih pravic, v opredeljevanju pravic

upošteva znanstveni in tehnološki razvoj in kot zadnje, odraža tudi evropsko socialno usmeritev (Nüsdorfer 2000, 5; Pegan 2004, 44).

Zaradi možnih različnih interpretacij Listine in Evropske konvencije glede pravic, ki so zapisane v obeh dokumentih, določa Listina v tretjem odstavku 52. člena, da sta v primeru, če »listina obsega pravice, ki ustrezajo pravicam, zagotovljenim z Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pomen in obseg teh pravic enaka kot pomen in obseg pravic, ki ju določa navedena konvencija. Ta določba ne preprečuje, da pravo Unije ne bi zagotavljalo širšega varstva.« V 53. členu Listine je opredeljen obseg varstva in določila, da se »nobena določba te listine ne sme razlagati kot omejevanje ali kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki jih priznavajo pravo Unije in mednarodno pravo ter mednarodni sporazumi, katerih podpisnice so Unija, Skupnost ali vse države članice, vključno z Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter ustavami držav članic.« Iz obeh določb izhaja težnja Evropske unije, da z oblikovanjem Listine povzame nek najnižji skupni standard zaščite človekovih pravic in da dopusti njegovo razširitev (Pegan 2004, 43-44).

Sprejem Listine EU o človekovih pravicah in istočasni pristop Unije k Evropski konvenciji o človekovih pravicah se medsebojno ne izključuje, ampak dopolnjuje. Oba dokumenta vzpostavljata standard minimalnega varstva in dopuščata razširitev pravic, ki jih vsebujeta. Prav tako ni zanemarljiv pomen, ki bi ga imelo enotno izvajanje varstva človekovih pravic na pravno varnost posameznika v EU. Samo sprejem Listine in hkraten pristop Unije k Evropski konvenciji bi lahko zagotovila koherentnost znotraj sistema varovanja človekovih pravic (Pegan 2004, 57-58).

Konvencija je nekako našla svoje mesto znotraj pravnega reda EU, saj jo uporabljajo vse institucije, vključno s Sodiščem evropskih skupnosti pri izvrševanju svojih nalogah. Pomen Listine pa je vprašljiv, saj njeno pravno mesto še ni bilo določeno, zato tudi ni mogoče opredeliti njene vloge na področju varstva človekovih pravic znotraj EU (Pegan 2004, 44). Prihodnost Listine je še posebej negotova, ker je v veliki meri odvisna od formalno pravne narave, ki ji jo bo namenil Evropski svet (Grile in drugi 2002, 87).

5 Institucije za varovanje človekovih pravic v Evropi

Univerzalnost človekovih pravic je bila že večkrat ugotovljena in potrjena, hkrati pa se je pojavila potreba po upoštevanju regionalnih značilnosti. Seveda se ob tem pojavlja tudi vprašanje ali to ne pomeni zanikanje same univerzalnosti človekovih pravic. Mednarodno skupnost sestavljajo različne civilizacije in kulture, ki se odražajo na vseh področjih, tudi na področju varstva človekovih pravic. Prav ta različnost civilizacijsko-kulturnih krogov in vrednot, ki v njih prevladujejo, ovira vzpostavitev učinkovitih globalnih mehanizmov varstva človekovih pravic. Le-ti se najlažje razvijejo med državami iste »kulturne regije«, saj je med njimi najlažje doseči skupni imenovalec politike varovanja človekovih pravic (Bohte 1997, 469).

Evropo kot celoto združujejo skupni temeljni pravne civilizacije, vrste skupnih temeljnih načel ter pravne kulture kot celote (Grilc in drugi 2002, 59). Tu se je razvilo več organov in institucij za varovanje človekovih pravic, ki delujejo na regionalni ravni. Med njimi najbolj izstopa Svet Evrope z Evropskim sodiščem za človekove pravice, OVSE-jev Urad za demokratične institucije in človekove pravice, Evropski varuh za človekove pravice ter novoustanovljena Evropska agencija za temeljne pravice³³ (Bohte 1997, 470).

5.1 Svet Evrope

Po drugi svetovni vojni je bila to prva mednarodna organizacija v Evropi (ang. *Council of Europe*). Ustanovilo jo je deset držav 5. maja 1949 v Londonu³⁴, danes pa organizacija šteje 47 držav članic³⁵ (Babadji 2005, 55).

³³ Evropski varuh človekovih pravic in Evropska agencija za temeljne pravice sta instituciji oziroma organa Evropske unije.

³⁴ Države ustanoviteljice so Belgija, Danska, Francija, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Švedska, Združeno kraljestvo) (Svet Evrope 2006, 7).

³⁵ Grčija in Turčija (1949), Islandija in Nemčija (1950), Avstrija (1956), Ciper (1961), Švica (1963), Malta (1965), Portugalska (1976), Španija (1977), Liechtenstein (1978), San Marino (1988), Finska (1989), Madžarska (1990), Poljska (1991), Bolgarija (1992), Estonija, Litva, Slovenija, Češka, Slovaška, Romunija (1993), Andora (1994), Latvija, Albanija, Moldavija, Ukrajina, Makedonija (1995), Rusija in Hrvaška (1996), Gruzija (1999), Armenija in Azarbejdžan (2001), Bosna in Hercegovina (2002), Srbija (2003), Monako (2004), Črna gora (2007) (Svet Evrope 2006, 7).

Med pomembnimi cilji organizacije je promocija in varstvo človekovih pravic. Tretji člen statuta Sveta Evrope navaja, da »vsaka članica Sveta Evrope priznava načelo vladavine prava in načelo, da mora vsaka oseba pod njeno jurisdikcijo uživati človekove pravice in temeljne svoboščine«. Svet Evrope je, upoštevajoč človekove pravice, sprejel Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ta je kot prva v zgodovini mednarodnega prava individualnim osebam dala možnost, da predložijo pritožbe mednarodnemu organu. Organi Sveta Evrope igrajo aktivno vlogo pri varovanju določb Konvencije z izvolitvijo sodnikov in nadzorom nad uresnitvijo sodb, ki jih izreče sodišče (ibid.).

Svet Evrope je sprejel tudi Evropsko socialno listino, ki je v socialnem smislu enakovredna Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic, vendar v socialnih zadevah. Pomembno vlogo pri spremljanju držav pri uresničevanju določb Evropske socialne listine ima Odbor ministrov. Poleg omenjenih aktivnosti ima Svet Evrope mandat tudi nad drugimi sporazumi o človekovih pravicah, Evropsko konvencijo o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja³⁶ in Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin³⁷ (ibid.).

Glavni cilji Sveta Evrope so:

- varstvo človekovih pravic, pluralistične demokracije in pravne države;
- ozaveščanje ljudi in spodbujanje razvoja evropske kulturne prepoznavnosti in raznolikosti;
- iskanje skupne rešitve za izzive, s katerimi se srečuje evropska družba³⁸;
- pomoč pri uveljavljanju trdne demokracije v Evropi s podporo političnim, zakonodajnim in ustavnim reformam (Svet Evrope 2006, 7).

³⁶ Sprejeta v Strasbourgu 26. novembra 1987 (Evropska konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja, 1987).

³⁷ Sprejeta v Strasbourgu 1. februarja 1995 (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, 1955).

³⁸ Na primer: zapostavljanje manjšin, sovraštvo do tujcev, nestrpnost, bioetika in kloniranje, terorizem, trgovina z ljudmi, organiziran kriminal in korupcija, nasilje nad otroki, kibernetika kriminaliteta itd. (Svet Evrope 2006, 7).

Članstvo v Svetu Evrope je odprto vsaki evropski državi, če le sprejema načelo vladavine prava in jamči človekove pravice ter temeljne svoboščine vsakomur, ki je pod njeno oblastjo (ibid.).

5.1.1 Evropska komisija za človekove pravice

Skoraj pol stoletja je Evropska komisija za človekove pravice (ang. *European Commission of Human Rights*), skupaj z Evropskim sodiščem za človekove pravice, imela ključno vlogo pri varstvu človekovih pravic v Evropi. Obe instituciji sta bili ustanovljeni z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah. Komisija je prenehala z delovanjem 1. novembra 1998, ko je v veljavo stopil protokol št. 11 h Konvenciji. Komisija je dejansko delovala še leto dni z namenom, da zaključi odprte primere, dokončno pa je prenehala obstajati 30. oktobra 1999. Po tem je ESČP prevzelo novo vlogo kot edini pristojni organ za varovanje pravic, zapisanih v Konvenciji (Maddex 2000, 128).

Od začetka delovanja leta 1954 je Komisija sprejela več kot petinštirideset tisoč pritožb glede kršitev človekovih pravic. Njen namen je bil pregledovanje in ugotavljanje primernosti pritožb ter napotitev le-teh na Sodišče. Ker se je med letoma 1982 in 1997 število zadev, napotenih na Sodišče, povečalo za kar sedemnajstkrat, je že leta 1992 Parlamentarna skupščina Sveta Evrope predlagala enotno sodišče namesto takratnega Sodišča in Komisije (Maddex 2000, 128). Dve leti kasneje je bil v Strasbourgu sprejet protokol št. 11, ki je odpravil Komisijo za človekove pravice (Konvencije, 2008).

Kot primarno rešitev pritožb, si je Komisija prizadevala za iskanje prijateljske rešitve spora med tožnikom in toženo državo. V primeru, da ni prišlo do mirne rešitve, je Komisija pripravila poročilo o ugotovljenih dejstvih in izdala mnenje o obstoju domnevnih kršitev. To pa je dovoljevalo odprtje sodnega postopka pred Evropskim sodiščem za človekove pravice (Babadji 2005, 19).

5.1.2 Evropsko sodišče za človekove pravice

Sodišče (ang. *European Court of Human Rights*) je bilo v sedanji zasnovi ustanovljeno na podlagi protokola št. 11 k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Evropsko sodišče za človekove pravice, 2008). Ta amandma je spremenil konvencijski postopek v popolnoma sodnega, ko je funkcijo preverjanja vlog, ki jo je opravljal Komisija, zaupal samemu Sodišču, katerega pristojnost je postala obvezna. Sodna funkcija Odbora ministrov je bila formalno odpravljena (Kukec 2008, 126).

Predlog za ustanovitev enotnega sodnega organa, stalnega sodišča za človekove pravice v Evropi, je bil podprt na zasedanju voditeljev držav pogodbenic Konvencije. Danes pristojnosti sodišča vključujejo vse zadeve, ki se tičejo interpretacije in uporabe Konvencije in njenih protokolov (Maddex 2000, 131).

Glede na prvotno verzijo Konvencije so se pritožbe nanašale na države podpisnice. Pritožili so se lahko posamezniki (skupine posameznikov in nevladne organizacije) ali druge države podpisnice. Priznavanje individualnih pritožb je bilo pogojeno s strinjanjem tožene države. Od sprejema protokola št. 11 le-to ni več potrebno (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin – predstavitev, 2008). Tožbo pri Evropskem sodišču za človekove pravice lahko vloži vsaka pravna ali fizična oseba, ki zatrjuje, da je žrtev kršenja pravic, priznanih v Konvenciji. Zato je Sodišče pojmovano kot pritožbeno³⁹ (Evropsko sodišče za človekove pravice – predstavitev, 2008).

Glavni pogoj za sprejetje vložene pritožbe je, da so bila izkoriščena vsa pravna sredstva v državi, proti kateri je vložena pritožba⁴⁰. Za vložitev pritožbe ni pogoja, da mora biti tožnik državljan ene od držav pogodbenic, vseeno pa mora biti kršitev storjena na območju jurisdikcije katerekoli države pogodbenice. Pritožbe morajo biti vložene v

³⁹ Sodišče ne deluje kot pritožbeno sodišče v odnosu do državnih sodišč držav pogodbenic, torej zadev ne obravnava ponovno. Hkrati pa sodišče nima pooblastil, da bi lahko ovrгло odločbe sodišč posamezne države pogodbenice ali razveljavilo njene zakone (Evropsko sodišče za človekove pravice: kako se pritožiti na sodišče – vprašanja in odgovori, 2008).

⁴⁰ To običajno pomeni vložitev pritožbe pred ustreznim sodiščem (v Sloveniji vložitev ustavne pritožne pri Ustavnem sodišču RS) in izrabo vseh razpoložljivih pravnih sredstev (Evropsko sodišče za človekove pravice: kako se pritožiti na sodišče – vprašanja in odgovori, 2008).

šestih mesecih po dokončni odločitvi sodišč ali organov določene države (Evropsko sodišče za človekove pravice: kako se pritožiti na sodišče – vprašanja in odgovori, 2008).

Sestava in imenovanje sodnikov je določeno v Konvenciji (členi 20-27). Sodišče sestavlja tolikšno število sodnikov, kolikor je držav pogodbenic Sveta Evrope - trenutno 47 (Evropsko sodišče za človekove pravice, 2008). Sodniki so med opravljanjem svoje funkcije popolnoma neodvisni in ne zastopajo držav, ki so jih predlagale⁴¹. Prav tako ne smejo med opravljanjem svoje funkcije imeti nobene dolžnosti, ki ni združljiva z njihovo neodvisnostjo oziroma nepristranskostjo ali pa je v nasprotju z zahtevami, ki jih prinaša polni delovni čas (Kalčina 2005, 13).

Vsaka država članica predlaga tri kandidate izmed katerih Parlamentarna skupščina Sveta Evrope izvoli enega. Omejitve glede števila sodnikov iste narodnosti ni - predlagani sodnik ni nujno državljani te države. Sodniki so izvoljeni za dobo šestih let in imajo možnost ponovne izvolitve⁴². Sestava sodišča se menja na tri leta, zato je ob prvi sestavi sodišča polovica sodnikov imela le tri letni mandat. Njihov mandat se izteče tudi, če dopolnijo 70 let (Evropsko sodišče za človekove pravice, 2008).

Sestava Sodišča je določena na plenumu sodišča, ki za dobo treh let izvoli svojega predsednika, dva podpredsednika in dva predsednika oddelkov⁴³ (Evropsko sodišče za človekove pravice – predstavitev, 2008).

Po poslovniku Sodišča je le-to razdeljeno na štiri oddelke, določene za dobo treh let, ki morajo biti geografsko in spolno uravnoteženi, hkrati pa morajo upoštevati različne pravne sisteme držav pogodbenic (ibid.). Sedemindvajseti člen Konvencije določa, da za preučitev zadev, predloženih Sodišču, le-to zaseda v senatih s tremi sodniki⁴⁴, v

⁴¹ Neodvisnost sodnikov je bila urejena šele s protokolom št. 8 (Merrills 2001, 283).

⁴² V prvotnem Sodišču je mandat sodnikov trajal 9 let z možnostjo ponovne izvolitve (Merrills 2001, 283).

⁴³ Člen 26 Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Cerar 2002, 464).

⁴⁴ Senat treh sodnikov deluje znotraj vsakega oddelka in je določen za dobo enega leta (Merrills 2001, 300).

senatu s sedmimi sodniki⁴⁵ in v velikem senatu s sedemnajstimi sodniki⁴⁶ (Kalčina 2005, 14).

Pred sprejemom protokola št. 11 je moral biti vsak primer predstavljen pred senatom devetih sodnikov (sedaj tri oziroma sedem), senati pa so lahko zadevo predali v obravnavo velikemu senatu, ki ga je sestavljalo devetnajst sodnikov. Tak postopek je bil enak sedanjemu. Pred prenovo sodišča, ko je bilo manj obremenjeno, je vsak tretji primer bil predstavljen pred plenarnim sodiščem. Z uvedbo velikega senata in vedno večjo obremenitvijo sodišča, pa je večina primerov odločena na ravni senatov (Merrills 2001, 284-285).

Predsednik senata lahko povabi vsako državo pogodbenico, ki ni vpletena v zadevo, ali katerokoli osebo, ki ni vlagatelj, da poda pisni komentar ali izjemoma, da poda izjavo na zaslišanju. Država podpisnica, katere državljan je vlagatelj pritožbe, je upravičena do posredovanja. Med postopkom ugotavljanja vsebine zadeve lahko stečejo pogajanja za prijateljsko poravnavo⁴⁷. Če to ni mogoče, senat izreče svojo sodbo (Evropsko sodišče za človekove pravice – predstavitev, 2008).

Sodbe senatov postanejo dokončne po treh mesecih po izreku sodbe pod pogojem, da stranke izjavijo, da ne bodo zahtevale ponovne obravnave zadeve pred velikim senatom. Če pa stranka zahteva, da se zadeva predloži velikemu senatu določijo zbor petih sodnikov velikega senata, ki obravnava vprašanja v zvezi z interpretacijo Konvencije ali vprašanja splošne pomembnosti⁴⁸ (Kalčina 2005, 18). Veliki senat odloča z večino in njegove sodbe so dokončne (Evropsko sodišče za človekove pravice – predstavitev, 2008).

⁴⁵ Senat sedmih sodnikov deluje po sistemu rotacije. Vsak senat vključuje predsednika oddelka in sodnika, izvoljenega za vsako prizadeto državo pogodbenico. Četudi tak sodnik ni član oddelka, je po uradni dolžnosti član senata (Merrills 2001, 300).

⁴⁶ Veliki senat, t.i. »Velika komora«, je sestavljen iz sedemnajstih sodnikov in treh nadomestnih sodnikov, vključuje pa tudi predsednika Sodišča, podpredsednike, predsednike senatov in druge sodnike, izbrane v skladu s poslovnikom Sodišča, določene za dobo treh let (Merrills 2001, 300).

⁴⁷ Člen 39 Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin Konvencije: »Ob prijateljski poravnavi Sodišče izbriše zadevo s seznama s pomočjo odločitve, ki se omejuje le na kratek povzetek dejstev in na opis dosežene rešitve« (Cerar 2002, 470).

⁴⁸ Člen 43 Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin Konvencije (Cerar 2002, 472).

Obveznosti in izvršitve sodb so zapisane v 46. členu Konvencije, ki pravi, da se države »pogodbenice obvezujejo, da bodo spoštovale končno sodbo Sodišča v vsaki zadevi, v kateri nastopajo kot stranke«, torej so vse dokončne sodbe Sodišča zavezujoče za države na katere se nanašajo. Nadzor nad izvrševanjem sodnih odločb opravlja Odbor ministrov Sveta Evrope, ki zagotavlja, da države, obsojene kršitve Konvencije, izvajajo ustrezne ukrepe za zagotovitev skladnosti s sodbo Sodišča ter da sprejemajo vse splošne ukrepe, ki so potrebni, da se preprečijo nadaljnje kršitve⁴⁹ (Svet Evrope 2006, 29).

Sodišče lahko obravnava pritožbe zaradi kršitve Evropske konvencije o človekovih pravicah, ne pa tudi zaradi kršitve katerega drugega akta⁵⁰ (Kalčina 2005, 7).

Zaradi nenehnega naraščanja delovne obremenitve sodišča je bila sprožena nadaljnja prenova, ki je pripeljala do sprejetja novega protokola št. 14⁵¹ (Kalčina 2005, 36). Le-ta bo uvedel številne institucionalne in proceduralne reforme, njegov glavni cilj pa bo razširitev pristojnosti Sodišča, da odloča o očitno nedopustnih pritožbah kot tudi o dopustih primerih, ki se lahko rešijo na podlagi dobro utečene sodne prakse (Kukec 2008, 66). Predvideva zmanjševanje vključitve sodnikov v najjasnejše in enostavne zadeve. Mandat sodnikov bo podaljšan s sedanjih šest na devet let, vendar brez možnosti ponovne izvolitve⁵². Postopek pred senati in velikim senatom bo ostal enak, bo pa Komisar SE za človekove pravice v vsaki zadevi upravičen predložiti pisne pripombe in sodelovati na zaslišanjih. Veljati bo začel, ko ga bodo ratificirale vse države pogodbenice⁵³ (Kalčina 2005, 36).

⁴⁹ Odbor ministrov tudi nadzira izplačilo dosojene odškodnine pritožniku in če so bili v določenih primerih sprejeti drugi konkretni ukrepi, ki zagotavljajo popolno odškodovanje (kot so obnovitveni postopki, odprava sklepa o prepovedi ali zaplembi, izbris policijske evidence ali podelitev dovoljenja za bivanje...) (Svet Evrope 2006, 29).

⁵⁰ Člen 1 Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Cerar 2002, 450).

⁵¹ Sprejet 13. maja 2004 (Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, 2004).

⁵² Člen 2 protokola št. 14 h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki spreminja nadzorni sistem Konvencije (Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, 2004).

⁵³ Ratificirale so ga že vse države pogodbenice razen Ruske federacije (Kukec 2008, 66).

Velika novost pa je tudi možnost pristopa Evropske unije (kot pravega subjekta) k Konvenciji, kar pomeni, da bo imela enak status kot ostale države pogodbenice. Torej bo odprta za vse pritožbe, ki se nanašajo nanjo⁵⁴ (Kalčina 2005, 40).

5.1.3 Komisar Sveta Evrope za človekove pravice

Prve razprave o ustanovitvi te institucije so potekale že v 70. in 80. letih 20. stoletja. Organi SE so predlagali institucijo, ki bi delovala preventivno in na ta način olajšala delo prezasedeni Komisiji in Sodišču za človekove pravice SE (Rovšek 2002, 140-141).

Komisar (ang. *Commissioner for Human Rights*) je neodvisna institucija znotraj Sveta Evrope, pooblaščen za promoviranje zavesti in spoštovanja človekovih pravic v vseh državah članicah Sveta Evrope (Mandate of the Commissioner for Human Rights, 2008).

Komisar ima splošne pristojnosti glede promoviranja in spodbujanja mehanizmov varstva človekovih pravic v državah članicah. Predlog akta o ustanovitvi Komisarja SE je bil sprejet na zasedanju Odbora ministrov Sveta Evrope 7. maja 1999 v Budimpešti (Rovšek 2002, 140-141).

Po tej resoluciji ima Komisar pooblastila za:

- spodbujanje učinkovitega upoštevanja človekovih pravic in pomoč državam članicam pri realizaciji standardov SE glede človekovih pravic;
- pospeševati izobraževanje in zavest o človekovih pravicah v državah članicah;
- prepoznati možne pomanjkljivosti v zakonu in praksi glede človekovih pravic;
- olajšati dejavnosti nacionalnih ombudsmanov in drugih ustanov za človekove pravice;
- nuditi nasvete in informacije glede zaščite človekovih pravic v regiji (Mandate of the Commissioner for Human Rights, 2008).

⁵⁴ Člen 17 protokola št. 14 h Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, 2004).

Resolucija je izrecno izključila njegova pooblastila za obravnavanje posamičnih pritožb, kar so zahtevali predstavniki držav kot tudi Sodišče za človekove pravice. Poleg splošnejših funkcij ima Komisar še možnost, da opozarja na pomanjkljivosti v zakonodaji in praksi glede spoštovanja človekovih pravic. Ta vprašanja lahko obravnava le v soglasju z vladami posameznih držav (Rovšek 2002, 140-141).

Komisar izvaja svoje naloge predvsem v obliki obiskov v posameznih državah, ki jih opravlja na lastno pobudo ali na povabilo. Organizira različne seminarje, ima pa tudi možnost dajanja priporočil posameznim državam glede stanja uresničevanja človekovih pravic, vendar te možnosti doslej formalno še ni uporabil (Rovšek 2002, 140-141).

Komisar svoje poročilo, ki vsebuje analizo ravnanj glede človekovih pravic in predloge za izboljšave, predloži Odboru ministrov in Parlamentarni skupščini Sveta Evrope (Mandate of the Commissioner for Human Rights, 2008).

Pomembna naloga Komisarja je tudi spodbujanje ustanavljanja novih ombudsmanov, kjer ga še nimajo, saj je obstoj le-tega nenapisan pogoj za članstvo v Svetu Evrope (Rovšek 2002, 140-141).

V praksi Komisar tesno sodeluje z nacionalnimi ombudsmeni, nacionalnimi institucijami za človekove pravice in ostalimi podobnimi ustanovami ter ohranja tesne stike tudi z Evropskim varuhom človekovih pravic (Mandate of the Commissioner for Human Rights, 2008).

5.1.4 Evropski odbor za socialne pravice

Evropski odbor za socialne pravice (ang. *European Committee of Social Rights*, v nadaljevanju Odbor) ugotavlja, ali so države spoštovale obveznosti, ki jih določa Evropska socialna listina. Petnajst neodvisnih in nepristranskih članov Odbora izvoli Odbor ministrov Sveta Evrope za dobo šestih let z možnostjo enkratne ponovne izvolitve. Odbor ugotavlja, ali sta nacionalno pravo in praksa držav pogodbenic v skladu

z Evropsko socialno listino (24. člen listine, kot je bil spremenjen in dopolnjen s Torinskim protokolom iz leta 1991)⁵⁵ (Na kratko o socialni listini 2007, 8-10).

Vsako leto države pogodbenice predložijo poročilo o izvajanju listine v pravo in v praksi. Vsako poročilo se nanaša na nekatere od sprejetih določb listine. Odbor pregleda poročila in odloči o tem, ali je situacija v zadevnih državah v skladu z listino ali ne. Svoje odločitve, imenovane sklepi, vsako leto objavi. Če država na podlagi sklepa Odbora, da ne izpolnjuje obveznosti iz listine, ne stori ničesar za odpravo kršitev, Odbor ministrov nanjo naslovi priporočilo, v katerem zahteva, da država spremeni pravo oziroma prakso. Predlog za odločitev Odbora ministrov pripravi vladni odbor, sestavljen iz predstavnikov vlad držav pogodbenic, ki jim pomagajo opazovalci, ki predstavljajo organizacije delodajalcev in sindikatov⁵⁶. V skladu s Torinskim protokolom, ki je bil odprt za podpis leta 1995, začel pa je veljati leta 1996, je dopustno vložiti pritožbe pri Evropskem odboru za socialne pravice (ibid.).

5.2 Evropska unija

Človekove pravice, demokracija in vladavina prava določajo temeljne vrednote Evropske unije (ang. *European Union*). Vključene so bile že v Pogodbo o Evropski skupnosti in nadalje potrjene z Listino o temeljnih pravicah EU. Skrb za človekove pravice je absoluten predpogoj za vsako državo, ki se želi pridružiti Uniji, pa tudi pogoj za države, ki hočejo z EU skleniti kakršne koli sporazume (Human Rights in the EU and other international organisations, 2008).

Razvoj varstva človekovih pravic v EU je potekal postopoma. Oblikoval se je skozi normativno podlago v Enotnem evropskem aktu, Pogodbi o EU⁵⁷, dopolnjeni verziji iz Amsterdama in nazadnje v Pogodbi iz Nice ter skozi sodno prakso Sodišča evropskih

⁵⁵ Preambula Evropske socialne listine: »Vlade, članice Sveta Evrope, ki so podpisnice te listine, so... odločene, kot je bilo sklenjeno na Ministrski konferenci v Torinu, dne 21. in 22. oktobra 1991, da bodo posodobile in prilagodile bistvo vsebine listine posebej z namenom, da bi upoštevale temeljne socialne spremembe, do katerih je prišlo po sprejemu besedila« (Cerar 2002, 530).

⁵⁶ Evropska konfederacija sindikatov (ETUS), Zveza industrijskih in delodajalskih organizacij Evrope (UNICE), Mednarodna organizacija delodajalcev (IOE).

⁵⁷ Osrednja določba, ki se nanaša na varstvo človekovih pravic v pravo EU, je 6. člen Pogodbe o EU (Tratnik in drugi 2004, 73).

skupnosti. Skozi ta razvoj se je širil domet varstva, od priznanja človekovih pravic za eno splošnih načel Evropske skupnosti do sklicevanja na ustavne tradicije držav članic in mednarodne dokumente o varstvu človekovih pravic (Pegan 2004, 39).

Pooblastila in naloge institucij EU ter pravila in postopki, ki jih morajo upoštevati, so zapisana v štirih pogodbah, na katerih temelji EU:

- *Pogodba o ustanovitvi ESPJ*, ki je bila podpisana 18. aprila 1951 v Parizu, začela veljati 23. julija 1952, prenehala pa je veljati 23. julija 2002;
- *Pogodba o ustanovitvi EGS*, ki je bila podpisana 25. marca 1957 v Rimu in začela veljati 1. januarja 1958;
- *Pogodba o ustanovitvi EURATOM* je bila podpisana sočasno s Pogodbo o EGS (pogodbi sta skupaj znani kot »Rimski pogodbi«);
- *Pogodba o EU*, ki je bila podpisana v Maastrichtu 7. februarja 1992 in začela veljati 1. novembra 1993⁵⁸ (Ferfila 2007, 64).

Dopolnitve oziroma spremembe pogodb se zgodijo ob vsaki širitvi EU, namenjene pa so tudi prenovi institucij EU in podeljevanju novih pristojnosti:

- *Enotni evropski akt* je bil podpisan leta 1986, veljati pa je začel 1. julija 1987. Spremenil je Pogodbo o EGS in utrl pot dokončanju enotnega trga;
- *Amsterdamska pogodba*, podpisana 2. oktobra 1997, je začela veljati 1. maja 1998 in je spremenila Pogodbi o EU in ES;
- *Pogodba iz Nice* je dodatno spremenila ostale pogodbe, saj je poenostavila sistem odločanja v EU za učinkovitejše delovanje po širitvi leta 2004 (Ferfila 2007, 65).

Rimski pogodbi sta bili namenjeni predvsem promociji tesnejše gospodarske integracije v Evropi. Pogodba o EGS se je bolj osredotočala na zaščito pravic držav pred vmešavanjem Evropske skupnosti kot na pravice posameznikov. Maastrichtska pogodba je že vsebovala konkretna določila o človekovih pravicah, saj v tretjem odstavku 6. člena določa, da spoštuje »temeljne pravice, kakor jih zagotavlja Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin in kakor izhajajo iz skupnega

⁵⁸ V Pogodbi o EU so prvič podrobno zapisane obligacije glede človekovih pravic (Matlárý 2002, 60).

ustavnega izročila držav članic so kot splošna načela del prava Unije⁵⁹. V Amsterdamski pogodbi je že izrecno zapisano, da »Unija temelji na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravne države, na načelih, ki so skupna vsem državam članicam« (Roter in Bojinovič 2007, 180). Pomen človekovih pravic v EU je poudarjen tudi v preambuli Amsterdamske pogodbe, kasneje tudi v Lizbonski pogodbi, v kateri potrjujejo »svojo zavezanost temeljnim socialnim pravicam, določenim v Evropski socialni listini« in hkrati »krepijo evropsko identiteto in neodvisnost, zato da bi pospeševali mir, varnost in napredek v Evropi«. Z leti lahko opazimo vedno večji poudarek na spoštovanju in varstvu človekovih pravic znotraj pravnega reda EU (Roter in Bojinovič 2007, 180-181).

EU se v izvajanju svojih politik (vključno s skupno zunanjo in varnostno politiko⁶⁰) usmerja v promocijo človekovih pravic, skladno z načeli koherentnosti in konsistentnosti med politiko znotraj skupnosti ter »vsenavzočnost« človekovih pravic (mainstreaming⁶¹). Z uvrstitvijo t.i. kopenhavenskih političnih kriterijev⁶², sprejetih leta 1993, si je Unija zagotovila pomembnejšo vlogo v zvezi s promocijo človekovih pravic. Kriteriji kot pogoje za vstop v EU zahtevajo, da je »država kandidatka dosegla stabilnost institucij, ki zagotavljajo demokracijo, vladavino prava, človekove pravice ter spoštovanje in varstvo manjšin«. Aktivnosti EU na širšem področju spoštovanja človekovih pravic v t.i. tretjih državah so postopoma vodile tudi do razvoja norm na področju človekovih pravic v Uniji sami. Vrhunec se je zgodil leta 2000 na vrhu EU v Nici s sprejemom Listine EU o temeljnih pravicah, ki je sestavni del Pogodbe o ustavi za Evropo⁶³ (Roter in Bojinovič 2007, 167-172).

⁵⁹ Prečiščeni različici Pogodbe o Evropski uniji in Pogodbe o delovanju Evropske unije, 2008.

⁶⁰ Načelo skupne zunanje in varnostne politike EU je bilo uradno sprejeto z Maastrichtsko pogodbo leta 1992. SVZP temelji na „mehki“ sili – uporabi diplomacije, ki se po potrebi opre na trgovinsko politiko, politiko pomoči in druge politike (Zunanja in varnostna politika, 2008).

⁶¹ *Mainstreaming* je proces »integracije področja demokratizacije in človekovih pravic v vse vidike odločanja in izvajanja politik EU, vključno z zunanjo pomočjo« (Roter in Bojinovič 2007, 167).

⁶² Spoštovanje teh kriterijev je postalo »prvi pogoj za začetek pristopnih pogajanj« (Roter in Bojinovič 2007, 172).

⁶³ Zavzetost EU glede promocije človekovih pravic je vodila do tega, da je v Pogodbi o Ustavi za Evropo (člen I-3(4)) varstvo človekovih pravic zapisala med svoje temeljne cilje (Roter in Bojinovič 2007, 168).

5.2.1 Evropski varuh človekovih pravic

Uveljavitev in uspešnost dela varuhov človekovih pravic oziroma ombudsmanov po vsem svetu je prav gotovo vplivala tudi na oblikovanje podobnih organov na naddržavni ravni ter institucij, ki se v metodah dela in ciljih približujejo ombudsmanom. K prvim sodi ombudsman EU (ang. *European Ombudsman*), ki je pristojen izključno za nadzor nad delom organov EU, k drugim pa komisarja za človekove pravice Združenih narodov in Sveta Evrope (Rovšek 2002, 138-139).

Beseda ombudsman je švedskega izvora in pomeni »zastopnik« oziroma »pooblaščenec«. Prvega »pooblaščenca« je imenoval švedski kralj Karl XII. že leta 1713, vendar kot leto ustanovitve prvega pravega ombudsmana štejejo leto 1810, ko je z delom pričel prvi parlamentarni ombudsman. Finska je kot druga država na svetu šele leta 1919 ustanovila svojo institucijo ombudsmana (Rovšek 2002, 130-131).

Rovšek (2002, 131) razdeli ombudsmane v štiri skupine. Prva je vsekakor *parlamentarni ombudsman*, ki deluje na celotnem območju države in je ustanovljen na podlagi ustave ali zakona ter deluje čim bolj neodvisno⁶⁴. V drugo kategorijo lahko uvrstimo *posebne ombudsmane*, ki varujejo posebne ciljne skupine prebivalcev. Načeloma delujejo v okviru vladnih organov. Tretja skupina ombudsmanov so *regionalni, lokalni in mestni ombudsmani*, ki delujejo izključno na lokalni ravni, neodvisno od državnih organov. Četrta skupina pa so *ombudsmani zasebnega sektorja*, ki nadzirajo nevladne organe (ibid.).

Evropski ombudsman je bil uveden na podlagi 8. člena Pogodbe o EU, podpisane v Maastrichtu, sedaj pa mu daje pravno podlago 195. člen Amsterdamske pogodbe (Rovšek 2002, 138-139). Ustanovljen je bil zato, da bi preiskoval in poročal o slabem vodenju v institucijah in organih EU (Napret 2007, VI).

Parlament EU je prvega ombudsmana imenoval leta 1995 za mandat petih let z možnostjo ponovne izvolitve. Pri opravljanju svojih nalog je neodvisen in nepristranski,

⁶⁴ V klasičnem sistemu delitve oblasti lahko parlamentarnega ombudsmana postavimo kot institucijo, ki pomaga predstavniškemu telesu pri nadzoru izvršilne in upravne veje oblasti (Rovšek 2002, 132).

ne sme zahtevati ali sprejemati navodil nobene od institucij, med mandatom ne sme opravljati nobene druge poklicne dejavnosti. Pri svojem delu posveča veliko pozornost odprtosti in preglednosti delovanja organov EU ter uveljavljanju kodeksov ravnanj uslužbencev EU. S svojimi predlogi je dosegel, da posamezne institucije EU delujejo bolj odprto do prebivalcev EU, da odgovarjajo na njihove predloge in jim omogočajo brezplačen dostop do odločitev in predpisov EU (Rovšek 2002, 138-139).

Varuh deluje kot posrednik med posameznimi državami in organi EU. Odgovoren je za sprejemanje in preiskovanje pritožb državljanov, podjetij, organizacij EU ter vsakogar, ki prebiva ali ima prijavljen sedež v eni od držav EU (Ferfila 2007, 93).

Pravica do pritožbe pri Evropskem varuhu človekovih pravic je ena od temeljnih pravic državljanov Unije. Zapisana je v 43. členu Listine EU o temeljnih pravicah: »Vsak državljan Unije in vsaka fizična ali pravna oseba s prebivališčem ali statutarnim sedežem v eni od držav članic ima pravico, da se obrne na evropskega varuha človekovih pravic glede nepravilnosti pri dejavnostih institucij, organov, uradov in agencij Unije...«⁶⁵ (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 18). Reševanje teh pritožb je njegova glavna naloga (Evropski varuh človekovih pravic, 2008).

Ne ukvarja se s pritožbami glede dela nacionalnih, regionalnih ali lokalnih organov držav članic. O svojih ugotovitvah letno poroča Parlamentu (Seketin Lestan 2007, 28). V njegovo pristojnost ne sodita le Sodišče ES in Sodišče prve stopnje pri opravljanju njune pravosodne funkcije (Napret 2007, VI). Običajno vodi preiskave na podlagi pritožb, vendar jih lahko sproži tudi na lastno pobudo (Evropski varuh človekovih pravic, 2008).

Temeljne pravice, ki jih morajo institucije in organi EU spoštovati, so navedene v Listini EU o temeljnih pravicah. Evropski varuh aktivno zagotavlja upoštevanje Listine

⁶⁵ *Nepravilnost* pomeni nezadostno ali nepravilno upravljanje. Do nepravilnosti pride, če institucija ne deluje v skladu z zakonom, ne spoštuje načel dobrega upravljanja ali krši človekove pravice. Primeri nepravilnosti so: upravne nepravilnosti, nepravičnost, diskriminacija, zloraba pooblastil, molk organa, zavračanje posredovanja podatkov, nepotrebna zamuda (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 7).

v institucijah EU in vsako njeno neupoštevanje obravnava kot nepravilnost. Hkrati institucije spodbuja, da v praksi dokažejo, da pri vsakodnevnem delu spoštujejo Listino (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 18).

Za njegovo učinkovito delovanje je zelo pomembno sodelovanje z institucijami EU. Največ sodeluje z Evropskim parlamentom, vendar je v zadnjih letih okrepljeno sodelovanje z Evropsko komisijo. Le-ta je kot institucija odgovorna za približno 70 odstotkov preiskav varuha (Napret 2007, VII). Rezultat dela varuha na tem področju je približevanje postopku, ki je bolj odprt in pritožniku prijaznejši. Do najopaznejše izboljšave je prišlo leta 2002 v obliki sporočila Komisije, v katerem so določeni postopki in načela, ki jih je Komisija dolžna upoštevati pri obravnavanju pritožb, ki jo zadevajo. Najpogostejša vzroka za pritožbo sta domnevna zamuda in pomanjkanje zavzetosti (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 20).

Veliko truda je vložil predvsem v krepitev vloge varuhov človekovih pravic pri nadzorovanju izvajanja zakonodaje EU. Varuhi človekovih pravic v državah članicah lahko pomagajo rešiti težave, s katerimi se soočajo državljani, ko njihove nacionalne, regionalne ali lokalne uprave zakonodaje EU ne izvajajo pravilno (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 21).

Kot je že bilo omenjeno, Evropski ombudsman ne preiskuje pritožb zoper državne, regionalne ali lokalne organe oblasti držav članic⁶⁶, tudi če se pritožbe nanašajo na zadeve EU. Prav tako nima pristojnosti za obravnavanje dejavnosti nacionalnih sodišč ali nacionalnih varuhov človekovih pravic. Evropski varuh človekovih pravic ni pritožbeni organ zoper odločitve teh teles, v njegove pristojnosti ne sodijo tudi pritožbe zoper pravne ali fizične osebe (Evropski varuh človekovih pravic, 2008).

5.2.1.1 Evropska mreža varuhov človekovih pravic

Evropski varuh je povezan z evropsko mrežo varuhov človekovih pravic (ang. *European Network of Ombudsmen*), v določenih primerih pa jim, s privoljenjem

⁶⁶ Organi oblasti so na primer vladne službe, državni uradi in lokalni sveti (Evropski varuh človekovih pravic, 2008).

pritožbene stranke, primer tudi preda (Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas? 2008, 31). V evropsko mrežo varuhov človekovih pravic je vključenih skoraj 90 uradov v 31 evropskih državah. V okviru Unije združuje varuhe človekovih pravic in podobne organe na evropski, nacionalni in regionalni ravni, medtem ko na nacionalni ravni vključuje tudi Norveško, Islandijo in države prosilke za članstvo v EU. Vsi nacionalni varuhi človekovih pravic in podobni organi v državah članicah EU ter na Norveškem in v Islandiji so imenovali uradnika za zvezo, ki je kontaktna oseba za druge člane mreže (Diamandouros 2008, 101).

Mreža je bila ustanovljena leta 1996 in se je postopoma razvila v učinkovito orodje sodelovanja za varuhe človekovih pravic in njihove uslužbence, ki jo uporabljajo kot učinkovit mehanizem za sodelovanje pri obravnavi primerov. Za Evropskega varuha človekovih pravic je še posebno pomembna, ker mu omogoča hitro in učinkovito obravnavo pritožb, ki so zunaj njegovih pristojnosti. Izkušnje in najboljša praksa se izmenjujejo na seminarjih in srečanjih, z rednim glasilom, elektronskim forumom in vsakodnevnim objavljanjem elektronskih novic. Obiske Evropskega varuha človekovih pravic organizirajo varuhi po državah članicah, tudi države pristopnice so se izkazale kot zelo učinkovite pri razvoju mreže (ibid.).

Vse zgoraj naštetje dejavnosti so ključnega pomena in varuhom omogočajo, da opravljajo svojo vlogo pri zagotavljanju pravilne uporabe zakonodaje EU po vsej Uniji. To je bistvenega pomena, da lahko državljani v celoti uveljavljajo svoje pravice po zakonodaji EU. Evropski varuh človekovih pravic zato temu pripisuje poseben pomen in razvoju mreže namenja precej sredstev (ibid.).

5.2.2 Evropska agencija za temeljne pravice

Agencija (ang. *Agency for Fundamental Rights*) je bila ustanovljena leta 2007 kot neodvisni organ Evropske unije⁶⁷. Njen namen je zagotoviti evropskim institucijam in organom ter državam članicam EU pomoč in strokovno podporo pri implementaciji

⁶⁷ Agencija Evropske unije za temeljne pravice je bila ustanovljena na Dunaju z Uredbo Sveta (ES) št. 168/2007 z dne 15. februarja 2007 (UL L 53/2, 22.2.2007) (Agencija Evropske unije za temeljne pravice, 2008).

prava Skupnosti pri uveljavljanju temeljnih človekovih pravic (Fundamental Rights Agency, 2007).

Agencija za temeljne pravice je prvi pomemben instrument EU pri uresničevanju temeljnih pravic. Potreba po takih instrumentih se pojavlja še zlasti zaradi večjih pričakovanj državljanov EU v zvezi s krepitevijo skupnih vrednot in krepitevijo temeljnih pravic (Agencija EU za temeljne pravice danes začenja z delom, 2007).

Delo Agencije obsega vse države članice EU. Kot opazovalke lahko pri Agenciji sodelujejo tudi države kandidatke (Turčija, Hrvaška, Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija), in sicer po sklepu Pridružitvenega sveta glede narave, obsega in načina njihovega sodelovanja pri delu Agencije. Svet lahko k sodelovanju pri delu Agencije povabi tudi države, ki so z EU sklenile stabilizacijsko-pridružitveni sporazum. Agencija na nacionalni in evropski ravni tesno sodeluje z drugimi institucijami in organi. Uspešno sodeluje tudi s Svetom Evrope in civilno družbo, denimo z vzpostavitvijo platforme o temeljnih pravicah (Agencija Evropske unije za temeljne pravice, 2008).

Agencija ima naslednje glavne naloge:

- zbiranje, analiziranje in razširjanje objektivnih, zanesljivih in primerljivih podatkov v zvezi s položajem temeljnih pravic v Evropski uniji;
- zagotavljanje primerljivosti in zanesljivosti podatkov z uporabo novih metod in standardov;
- izvajanje in/ali spodbujanje raziskovalnega dela in študij na področju temeljnih pravic;
- oblikovanje in objavljanje sklepov in mnenj o posameznih temah na lastno pobudo ali na zahtevo Evropskega parlamenta, Sveta ali Komisije;
- spodbujanje dialoga s civilno družbo in ozaveščanje javnosti o temeljnih pravicah (ibid.).

Agencija sicer ne obravnava individualnih pritožb, lahko pa izda mnenja v zvezi z institucijami EU in v zvezi z državami članicami (ibid.).

Tematska področja delovanja Agencije so opredeljena v petletnem okvirnem programu, ki ga je sprejel Svet po posvetovanju z Evropskim parlamentom. Glavna prednostna področja so še naprej boj proti rasizmu, ksenofobiji in nestrpnosti, saj Agencija nadaljuje delo Evropskega centra za spremljanje rasizma in ksenofobije (EUMC) (ibid.).

EUMC (ang. *European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia*) je deloval od junija 1997 do februarja 2007. Evropski skupnosti in njenim državam članicam je zagotavljal objektivne, zanesljive in primerljive podatke o rasizmu, ksenofobiji in antisemitizmu v EU. Tako je EU in državam članicam pomagal sprejemati ukrepe ali usmeritve v boju proti rasizmu in ksenofobiji. Center je proučeval razširjenost in razvoj rasizma in ksenofobije ter analiziral vzroke zanj, posledice in učinke. To mu je uspelo predvsem z evropsko informacijsko mrežo o rasizmu in ksenofobiji (ang. *European Information Network on Racism and Xenophobia*), ki je zbirala ustrezne podatke na nacionalni ravni. Center je oblikoval strategije za boj proti rasizmu in ksenofobiji, pri tem pa poudarjal in razširjal primere dobre prakse pri obravnavanju teh ključnih vprašanj (Agencija Evropske unije za temeljne pravice, 2008).

5.2.3 Sodišče evropskih skupnosti

Sodišče ES (ang. *European Court of Justice*) je ena izmed prvih institucij Skupnosti, ustanovljena s Pariško pogodbo leta 1951 (Pogodba o ESPJ) in potrjena s Pogodbo o EGS leta 1957 (Leach 2000, 101).

Kot sodni organ Skupnosti je sestavljen iz treh sodišč: Sodišče, Sodišče prve stopnje⁶⁸ in Sodišče za uslužbence⁶⁹. Njihovi glavni nalogi sta nadzor nad zakonitostjo aktov Skupnosti in zagotavljanje enotne razlage in uporabe prava Skupnosti (Sodišče Evropskih skupnosti, 2004).

⁶⁸ Sodišče je odgovorno za odločanje o nekaterih vrstah zadev, zlasti o tožbah zasebnikov, podjetij in nekaterih organizacij, ter o zadevah, povezanih s konkurenčnim pravom. Sodišče ima po enega sodnika iz vsake države članice EU (Sodišče Evropskih skupnosti, 2008).

⁶⁹ Razsoja v sporih med Evropsko unijo in njenimi javnimi uslužbenci. To razišče sestavlja sedem sodnikov in je del Sodišča prve stopnje (Sodišče Evropskih skupnosti, 2008).

Sodišče je s sodno prakso upravnim organom in nacionalnim sodiščem naložilo obveznost, da v okviru svojih pristojnosti v celoti uporabljajo pravo Skupnosti in da varujejo pravice, ki jih pravo Skupnosti daje državljanom (neposredna uporaba prava Skupnosti), ter da ne uporabijo določb nacionalnega prava, ki so v nasprotju s pravom Skupnosti, ne glede na to, ali so bile sprejete pred sprejetjem ustrezne norme Skupnosti ali po njem (primarnost prava Skupnosti nad nacionalnim pravom) (ibid.).

Sodišče je priznalo načelo odgovornosti držav članic za kršitev prava Skupnosti. Slednje pomeni na eni strani dejavnik, ki občutno izboljšuje varstvo pravic, ki jih norme Skupnosti dajejo posameznikom in na drugi strani dejavnik, ki lahko prispeva k temu, da bi države članice skrbneje izvajale norme Skupnosti (ibid.).

Primarna naloga Sodišča ES je zagotavljanje spoštovanja prava v skladu z interpretacijo in aplikacijo pogodb, ki ustanovljajo Evropske skupnosti⁷⁰ (Ferfila 2007, 184). Zagotavlja, da se zakonodaja EU v vseh državah članicah razlaga in uporablja na enak način, tako da je zakon enak za vse. Skrbi za to, da državna sodišča v istih zadevah ne razišodijo različno. Sodišče je pristojno za poravnavo pravnih sporov med državami članicami EU, institucijami EU, podjetji in posamezniki (Sodišče Evropskih skupnosti, 2008).

Posredno pa posega tudi na področje človekovih pravic, saj skrbi za izvrševanje EU zakonodaje ob upoštevanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin⁷¹. V nekaterih primerih slednje pomeni, da prihaja do prekrivanja vlog med Sodiščem ES in Evropskim sodiščem za človekove pravice. Sodišče ES kot institucija EU ni pristopilo k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, v nasprotju z državami članicami (Roter in Bojinovič 2007, 184). Vse do leta 2000, ko je bila razglašena Listina EU o človekovih pravicah, je Sodišče ES na področju človekovih pravic dejansko delovalo na neobstoječi pravni podlagi (Matlárý 2002, 80).

⁷⁰ Sodišče evropskih skupnosti varuje evropska načela pravne države (Ferfila 2007, 63).

⁷¹ Razvoj sodne prakse Sodišča kaže na njegov prispevek k ustvarjanju takega pravnega prostora, ki državljanem zadeva tako, da varuje njihove pravice, ki jim jih zakonodaja Skupnosti daje na različnih področjih njihovega vsakdanjega življenja. Sodišče je z odločitvijo, da je *spoštovanje temeljnih pravic* sestavni del splošnih pravnih načel, katerih spoštovanje zagotavlja, pomembno prispevalo k zvišanju standardov pri varovanju teh pravic (Sodišče Evropskih skupnosti, 2004).

Sodišče ES je pojmovano kot »motor« na področju varstva človekovih pravic v EU. Skozi svojo prakso je izoblikovalo kriterije varstva, ki so jih kasneje povzemale ustanovne pogodbe. Ravno Sodišče ES je bilo prva institucija, ki se je zavedala pomena človekovih pravic znotraj prava Skupnosti in je prepoznala njihovo integracijsko funkcijo. Vloga Sodišča ES pa se je in se še spreminja, zato jo je potrebno vrednotiti tudi v okviru danega časa in razmer v Uniji. Kljub spreminjanju obsega pravic, ki jim je Sodišče ES priznavalo sodno varstvo, in dometu njegove pristojnosti, je ob pregledu njegove sodne prakse težko obiti odločilni pomen, ki ga je ta zapustila na področju varovanja človekovih pravic v EU (Pegan 2004, 27-28).

5.3 Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi

OVSE (ang. *The Organization for Security and Cooperation in Europe*) je bila prvotno ustanovljena kot Konferenca za varnost in sodelovanje v Evropi (Maddex 2000, 257). V prvi fazi t.i. helsinškega procesa je 35 zunanjih ministrov iz vseh evropskih držav (razen Albanije), ZDA in Kanade sprejelo t.i. Modro knjigo in predstavilo stališča svojih vlad glede varnosti in sodelovanja v Evropi ter nadaljnjega delovanja Konference. Druga faza je potekala v Ženevi od 18. septembra 1973 do 21. julija 1975, ko so strokovnjaki 35-ih držav v prvih multilateralnih pogajanjih med Vzhodom in Zahodom oblikovali Sklepno listino KVSE. V tretji fazi, od 30. julija do 1. avgusta 1975, je 35 predstavnikov držav v Helsinkih podpisalo Helsinško sklepno listino, ki predstavlja tudi največji uspeh KVSE/OVSE. Z njenim podpisom so države izrazile podporo nadaljevanju s Konferenco osnovanega multilateralnega procesa, v katerem bi prihajalo do periodične izmenjave stališč glede izvajanja določil, navedenih v dokumentu, ter nalog definiranih na Konferenci, kot tudi glede poglobljanja medsebojnih odnosov, izboljšanja varnostne situacije in nadaljnjega procesa sodelovanja (Slovensko predsedovanje OVSE, 2005).

S spremembami, ki so se zgodile na začetku devetdesetih let 20. stoletja in s prehodom iz KVSE v OVSE, je slednja postala bolj operativna institucija s fokusom na politične in ekonomske reforme, ki so nujne za demokratično konsolidacijo (Raščan 2007, 779-782).

Danes je Organizacija za varnost in sodelovanje s 56 sodelujočimi državami največja regionalna varnostna organizacija na svetu. Vanjo se vključene vse evropske države in tudi države nekdanje Sovjetske zveze, Kanada in ZDA (OSCE Facts and Figures, 2008). V regiji, ki jo pokriva, je osnovni institut za zgodnje opozarjanje, preprečevanje konfliktov, pokonfliktno obnovo in krizno upravljanje (Organizacija za varnost in sodelovanje, 2008).

OVSE deluje na širokem spektru varnostnih vprašanj, vključujoč kontrolo oborožitve, preventivno diplomacijo, krepitev meril za izgradnjo zaupanja in varnosti, opazovanj volitev, človekove pravice ter ekonomska in okoljevarstvena vprašanja (Raščan 2007, 779).

Njeno zagotavljanje varnosti temelji na sodelovanju in celovitem pristopu do problemov, s katerimi se srečuje. Prednostne naloge njenega delovanja so:

- utrjevanje skupnih vrednot držav članic in oblikovanje demokratične družbe, ki temelji na vladavini prava;
- preprečevanje lokalnih konfliktov ter stabilizacija in vzpostavljanje miru na konfliktnih območjih;
- spopadanje z varnostnimi grožnjami ter preprečevanje novih političnih, ekonomskih in socialnih razlik (Organizacija za varnost in sodelovanje, 2008).

Temeljni dokument OVSE je Helsinška sklepna listina. Načela človekovih pravic so bila prvič vključena kot nedvoumen in integralni element regionalnega varnostnega ogrodja, na isti ravni kot politično-vojaški in ekonomsko-okoljski aspekt, kar predstavlja mejnik v zgodovini varovanja človekovih pravic. Ker med temi posameznimi področji ni več hierarhije (vsa so enakovredna), nobena vlada ne more prvo zagotoviti le politično in ekonomsko varnost, brez da bi ob tem istočasno nagovorila človekove pravice in demokracijo (What is the human dimension?, 2008).

Od Helsinkov leta 1975 dalje so se s procesom KVSE stalno razvijala skupna načela, norme in zaveze. Za dialog in sodelovanje je bilo treba ustvariti učinkovite operative in institucionalne rešitve. Med letoma 1975 in 1990 so neprekinjenost procesa KVSE

ohranjali z obsežnimi nadaljevalnimi zasedanji, beograjskim nadaljevalnim zasedanjem med oktobrom 1977 in marcem 1978, madridskim nadaljevalnim zasedanjem med novembrom 1980 in septembrom 1983 ter dunajskim nadaljevalnim zasedanjem med novembrom 1986 in januarjem 1989 (Šumrada in drugi 2005, 63).

Preoblikovanje *Konference* o varnosti in sodelovanju v *Organizacijo* za varnost in sodelovanje je potekalo v več stopnjah med pariškim vrhom leta 1990 in budimpeštanskim vrhom leta 1994. V Parizu so se sodelujoče države odločile, da ustanovijo Sekretariat KVSE, Center za preprečevanje konfliktov in Urad za svobodne volitve, ki je predhodnik ODIHR. S krepitvijo procesa odločanja KVSE, uveljavitvijo vloge visokega komisarja za narodne manjšine, operacij na terenu in širitvijo mandata ODIHR je bil helsinški vrh leta 1992 ključni dogodek za preoblikovanje iz *Konference* v *Organizacijo*, sprememba pa je bila tudi formalno potrjena leta 1994 v Budimpešti (Šumrada in drugi 2005, 63).

5.3.1 Urad za demokratične institucije in človekove pravice

Prvotno je bil ustanovljen Urad za svobodne volitve na vrhu v Parizu novembra 1990, januarja 1992 pa je bil razširjen in preimenovan v Urad za demokratične institucije in človekove pravice (ang. *Office for Democratic Institutions and Human Rights*, v nadaljevanju Urad). Kot ključna institucija OVSE-ja je Urad namenjen gradnji in podpori demokracije ter kulturi spoštovanja človekovih pravic (OSCE Handbook 2007, 29).

Urad nadzoruje ustreznost OVSE-jeve obveze spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Državam članicam zagotavlja nasvete in podporo na širokem področju delovanja, od pravic do zborovanja in govora do vprašanja smrtne kazni in spoštovanja človekovih pravic v boju proti terorizmu (OSCE Handbook 2007, 30).

Na področju varovanja in promoviranja človekovih pravic, Urad izvršuje dve pomembni funkciji. Prva je nadzor in poročanje o sodelovanju držav udeleženk glede njihovega spoštovanja človekovih pravic, še posebej na področju svobode združevanja in zborovanja, pravic do svobode in poštenega sojenja ter glede uveljavljanja smrtne

kazni⁷². Kot drugo pa Urad nudi urjenje in izobraževanje ter hkrati deluje na posebnih področjih, kot je na primer varstvo človekovih pravic v globalnem boju proti terorizmu (Human Rights, 2008).

ODIHR sklicuje letne sestanke o izvajanju človekove razsežnosti, seminarje, druge sestanke za uspešnejše izpolnjevanje zavez sodelujočih držav OVSE, da bi spodbujal razprave o posebnih vprašanjih človekove razsežnosti. Tesno sodeluje z drugimi ustreznimi organizacijami, kot so Visoki komisar ZN za begunce, Svet Evrope, Evropska unija in mnoge nevladne organizacije (Šumrada in drugi 2005, 56).

Sestavljen je iz treh glavnih oddelkov: Oddelka za demokratizacijo, Oddelka za človekove pravice in Oddelka za volitve – skupaj s kontaktno točko za vprašanja Romov in Sintov (ibid.).

Oddelek za demokratizacijo ODIHR si prizadeva predvsem za spodbujanje demokratičnega vodenja držav in vladavine prava⁷³, spodbujanje enakosti spolov in svobode gibanja⁷⁴ ter zagotavljanje zakonodajne podpore⁷⁵ (Šumrada in drugi 2005, 58). Dejavnosti Oddelka ODIHR za človekove pravice zajemajo varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, varovanje človekovih pravic v boju proti terorizmu, opazovanje sodnih procesov in priporov, razširjanje informacij o smrtni kazni ter izvajanje programov usposabljanja in izobraževanja na področju človekovih pravic (Šumrada in drugi 2005, 56).

⁷² Nadzorovanje človekovih pravic tudi pomaga Uradu pri prepoznavanju področij, na katerih lahko države članice izboljšajo svoje delovanje na področju varovanja človekovih pravic (OSCE Handbook 2007, 30).

⁷³ Programi demokratičnega vodenja držav vključujejo dejavnosti kot so: vzpostavitev vladnih in nevladnih institucij, usposabljanje državnih in lokalnih uradnikov in podpiranje lokalne samouprave (Šumrada in drugi 2005, 58).

⁷⁴ Programi za enakost spolov so trenutno usmerjeni na tri ključna področja: razvoj usposabljanja žensk za vodenje in njihovo vlogo pri odločanju, preprečevanje nasilja nad ženskami in boj proti njemu ter izboljšanje lokalnega znanja glede spolov. Dejavnosti v zvezi s svobodo gibanja vključujejo pravice migrantov, regionalno in podregionalno sodelovanje pri določenih vprašanjih ter pomoč sodelujočim državam pri uvajanju sistemov za popis prebivalstva (Šumrada in drugi 2005, 58).

⁷⁵ Zakonodajna podpora ODIHR vključuje neposreden dostop do podatkovne zbirke prek računalnika in zajema čez 5000 enot ustrezne zakonodaje (Šumrada in drugi 2005, 58).

OVSE je danes vodilna evropska organizacija za opazovanje volitev. ODIHR je z leti razvil široko uveljavljen in izpopolnjen sistem opazovanja nacionalnih in lokalnih volitev. Zajema vse prvine demokratičnih volitev, kot so pravni okvir, organizacija volitev, volilna kampanja in področje medijev, določbe za pritožbe in prizive, glasovanje, štetje glasov in objava izidov. Vse to jasno kaže, da pomoč ODIHR pri volitvah krepko presega delo, povezano z opazovanjem na dan volitev, in vključuje tudi vrsto projektov tehnične pomoči, ki potekajo v sodelovanju s sodelujočimi državami (Šumrada in drugi 2005, 57).

5.3.2 Visoki komisar za narodne manjšine

Komisar (ang. *High Commissioner on National Minorities*) je zadolžen za zgodnje ugotavljanje in reševanje medetničnih napetosti, ki bi lahko ogrozile mir, stabilnost in prijateljske odnose med državami članicami OVSE. Institucija Visokega komisarja je bila ustanovljena na vrhu OVSE v Helsinkih leta 1992 in deluje kot instrument preventivne diplomacije. Deluje neodvisno od vseh vpletenih strani, opravlja »on-site« misije ter promovira dialog, zaupanje in sodelovanje (Slovensko predsedovanje OVSE, 2005).

5.3.3 Predstavniki za svobodo medijev

Ohranjanje svobode medijev je ključno vprašanje varstva človekovih pravic in spodbujanja demokracije. Dejavnosti OVSE na terenu so osredotočene na institucijo predstavnika za svobodo medijev (ang. *Representative on Freedom of the Media*), ki je bila ustanovljena na vrhu v Lizboni leta 1996. V skladu s svojim mandatom predstavnik za svobodo medijev spremlja razvoj dogodkov na področju medijev v državah OVSE, pomaga vladam pri spodbujanju svobode, neodvisnosti in pluralizacije medijev ter opozarja v primeru kršitev svobode izražanja (Slovensko predsedovanje OVSE, 2005; Šumrada in drugi 2005, 59).

Pri domnevnem hujšem neupoštevanju načel si predstavnik prizadeva vzpostaviti neposreden stik z zadevno državo in drugimi vpletenimi stranmi, zagotavlja pomoč, prispeva k reševanju problema in obvešča sodelujoče države, tako da o tem poroča

Stalnemu svetu. Predstavnik za svobodo medijev varuje poklicno skupino, ki je bistvenega pomena za ohranjanje in razširjanje vrednot OVSE, novinarje in druge delavce v medijih. Druga glavna naloga predstavnika za svobodo medijev je pomagati sodelujočim državam, da se doseže popolno upoštevanje zavez OVSE glede svobode izražanja in svobode medijev (Šumrada in drugi 2005, 59).

6 Pomen institucij za varovanje človekovih pravic v Evropi

Na mednarodni ravni nam pravice zagotavljajo nadnacionalne institucije, ki terjajo od nas dolžnost, da spoštujemo njihove odločitve. Trend legalizacije in institucionalizacije človekovih pravic utrjuje institucije in posledično njihove krovne organizacije pri njihovem delovanju (Matlárý 2002, 239-241). Te so najbolj razvite v Evropi. Tri osrednje evropske organizacije imajo velik vpliv na države članice, države kandidatke, njihove prebivalce in nenazadnje tudi na države izven evropskega prostora (Matlárý 2002, 80). Evropsko unijo sicer težko obravnavamo kot organizacijo v tradicionalnem pomenu besede, saj je v bistvu hibrid med intergovernmentalizmom in federalno unijo (Matlárý 2002, 195). Vendar bom za lažje razumevanje v nadaljevanju za vse tri mednarodne skupnosti (Evropska unija, Svet Evrope, OVSE) uporabljala izraz organizacije.

Najpomembnejši dokumenti o varovanju človekovih pravic v Evropi so Evropska konvencija o človekovih pravicah, Listina EU o temeljnih pravicah in Helsinška sklepna listina. Med seboj se razlikujejo, vseeno pa so si glede vsebine skorajda identični. Vsi vsebujejo osnovne elemente, človekove pravice, demokracijo in vladavino prava. To lahko imenujemo »evropski sistemi varovanja človekovih pravic« (Matlárý 2002, 80).

Evropska konvencija o človekovih pravicah je bila napisana leta 1950 in je začela veljati leta 1953 s celotnim sklopom institucij za uresničevanje konvencije. Kot prvi primer evropskega varstva človekovih pravic, konvencija poudarja predvsem vladavino zakona. Dvajset let kasneje je KVSE/OVSE po triletni konferenci v Helsinkih sprejela politično zavezujoč dokument – Helsinško sklepno listino, ki v nasprotju z EKČP izpostavlja element demokracije. V nadaljnjih letih je KVSE/OVSE nadaljevala svoje delo z razvojem norm in praktične implementacije v sodelovanju z Svetom Evrope. Ti dve organizaciji sta nedvomno omogočile Evropski uniji vpeljavo lastnega sistema varovanja človekovih pravic. Prvo omembo človekovih pravic in demokracije kot cilja politike EU opazimo šele leta 1986 v Enotnem evropskem aktu (Matlárý 2002, 60).

Evropska unija je svojo politiko promocije človekovih pravic zasnovala v širšem smislu ob predpostavki, da je mogoče človekove pravice spoštovati le v demokratičnem okolju pravne države. Vsaka država članica Unije je že podvržena nadnacionalni instituciji za varstvo človekovih pravic (ESČP), s tem da je tudi Unija sama v 90. letih 20. stoletja močno okrepila svojo primarno zakonodajo na področju varstva človekovih pravic. Vrhunec tega procesa je Listina EU o temeljnih pravicah, ki sicer ima svoje pomanjkljivosti, vendar je kljub temu pomemben mejnik v notranji reorganizaciji področja varstva človekovih pravic v EU (Roter in Bojinovič 2007, 185). Zaradi okolja, v katerem je nastala, Listina EU vključuje oba elementa, ki sta pogoj za razvoj človekovih pravic – demokracijo in vladavino zakona (Matlárý 2002, 60).

Preden je bila Listina EU sprejeta, se je Unija obračala na druge instrumente človekovih pravic, zlasti na EKČP in sodno prakso Sodišča ES. EKČP je pravzaprav del pravnega reda Unije (čeprav vanj ni izrecno umeščena) in Sodišče ES jo je uporabljalo kot vir varstva človekovih pravic z namenom interpretacije in uporabe pravic, ki so v njej določene, kot skupne standarde, h katerim so se zavezale vse države članice (Pegan 2004, 56).

Listina EU je tako kot Helsinška sklepna listina le politično zavezujoča in se nanaša zlasti na EKČP. V resnici je grozila obstoju EKČP, še posebej v primeru njene vključitve v ustavno pogodbo, saj bi s tem izgubila svoje mesto, ki ga trenutno ima v evropskem pravnem prostoru na področju človekovih pravic. Vsebinsko Listina EU vključuje vse tradicionalne človekove pravice. Lahko bi celo rekli, da je skrajšana verzija EKČP, z nekoliko manj podrobnostmi glede vladavine prava ter nekaj novostmi glede pravic otrok ter družine. Razglašena je bila kot ustavno besedilo z zakonsko opredeljenim statusom in institucije EU jo kot tako tudi obravnavajo. Ker se vsebinsko sklicuje na ostale pravno zavezujoče dokumente, ima tudi sama podoben status. Listina EU se v tem primeru ne razlikuje mnogo od Helsinške sklepne listine, ki ima v mednarodni skupnosti približno isti status (Matlárý 2002, 78-79). Kljub analogijam Listine EU in EKČP ima Listina v evropskem prostoru že ključno vlogo, saj pomeni temelj skupnostne politike za razvoj varstva človekovih pravic (Matlárý 2002, 238).

Če pogledamo zgodovino razvoja evropskih organizacij in njihovih institucij za varovanje človekovih pravic, je prva vsekakor Svet Evrope, ki se zgleduje po OZN in njeni Splošni deklaraciji človekovih pravic. Prav Evropa je bila tista, ki je doživela največ grozot druge svetovne vojne, zato ni čudno, da so se tu (bolj kot kjerkoli drugje) razvile nadnacionalne institucije za varovanje človekovih pravic. Naslednja tovrstna organizacija je bila OVSE. Z nastankom med hladno vojno je postala pomemben vir človekovih pravic za Vzhod in Zahod, njena listina pa je predstavljala prvi mednarodni dokument o človekovih pravicah, v katerem je bilo nedvoumno zapisano, da se človekove pravice lahko realizirajo le znotraj demokratične države (Matlárý 2002, 79).

Uradna politika EU glede človekovih pravic se je začela šele pred dvema desetletjema, z vključitvijo človekovih pravic v ustanovne pogodbe. Vseeno pa je EU uspelo v relativno kratkem času razširiti področja delovanja varstva človekovih pravic na tretje države in bodoče članice EU (Matlárý 2002, 80). Poleg že uveljavljenega Sodišča ES ima Unija na voljo še nekaj institucij za varstvo človekovih pravic. Agencija za temeljne pravice je v bistvu komaj ustanovljena, zato o njeni vlogi znotraj evropskega prostora težko govorimo. Evropski varuh človekovih pravic pa je bil ustanovljen z Maastrichtsko pogodbo, v kateri so prvič zapisane človekove pravice kot uradna politika in vrednota Unije. Varuh, tako kot Sodišče ES, ima za osnovo svojega delovanja Listino EU o človekovih pravicah.

Svet Evrope in OVSE sta za razliko od EU primarno usmerjena k področju varovanja in pospeševanja človekovih pravic ter razvoja demokracije (Matlárý 2002, 127). Zdi se, da EU nekako ne spada v ta krog institucij, vendar kot smo že ugotovili, se zadnja leta vedno bolj posveča tudi tej tematiki (Matlárý 2002, 236).

Organizaciji Sveta Evrope in Evropske unije sta sicer formalno ločeni, vendar se na mnogih področjih metodološko, civilizacijsko in zgodovinsko prepletata (Grilc in drugi 2002, 59). Že njune sodne institucije delujejo na nekaterih istih področjih. Še posebej težko bo določiti njune pristojnosti glede človekovih pravic, ko bo Listina EU o temeljnih pravicah sprejeta kot uradni dokument Unije in vključena v ustanovne pogodbe.

EU se je razvila iz gospodarske skupnosti v politično unijo, kar pomeni, da je morala razširiti svoje delovanje na različna področja, vključno s človekovimi pravicami. Sam politični in ekonomski pomen Unije nam jasno pokaže, da je najpomembnejši akter od vseh treh evropskih organizacij. Njeni zakoni so obvezni za vse države članice, Sodišče ES pa je skozi svoje prakso konstitucionaliziralo ustanovne pogodbe (Matlárý 2002, 165).

S sprejetjem Listine EU o človekovih pravicah kot politično zavezujoče, je EU izrazila temelje usklajevanja na področju varovanja človekovih pravic. Vprašanje, ki ostaja odprto je, kako bo EU uporabljala novo listino. Kljub temu, da je samo politični izraz vrednot, je lista pomembna, saj definira standarde in cilje EU ter držav kandidat, potrjuje pa tudi skupna stališča s Svetom Evrope in OVSE (Matlárý 2002, 187).

Države ustanoviteljice Sveta Evrope so želele zagotoviti vladavino demokracije na evropskem kontinentu (Matlárý 2002, 116). Danes ima SE najbolj izpopolnjene instrumente za varovanje človekovih pravic, saj ESČP, kot njegova glavna institucija, deluje že pol stoletja. Osnova, na kateri je bilo zasnovano sodišče, je EKČP, ki predstavlja najnaprednejši zakonski mehanizem za varovanje človekovih pravic. ESČP izdaja sodbe, ki imajo neposreden učinek na države članice, obenem pa imajo posamezniki pravico do pritožbe v vseh državah, ki so ratificirale EKČP. Je edina uradna nadnacionalna institucija za človekove pravice, čeprav ima tudi Sodišče ES neposreden vpliv na države članice EU (Matlárý 2002, 118).

V zadnjih letih se je vpliv Sveta Evrope povečal. Njegova najpomembnejša institucija, Evropsko sodišče za človekove pravice, je z nedavnimi reformami dobilo še večji domet delovanja, ne smemo pa zanemariti tudi institucije Komisarja SE kot najnovejšega evropskega akterja politike človekovih pravic (Matlárý 2002, 132-133).

V primerjavi z ostalimi organizacijami, OVSE nima institucije, na katero bi posamezniki lahko naslavljali prošnje oziroma pritožbe. Izmed opisanih organizacij je tudi edina, ki nima sodne institucije. Nima niti pooblastil za pregon zaradi kršitev ali

neuresničevanja zavez, vendar pa si prizadeva opozarjati, vzpostavljati dialog in iskati rešitve (Šumrada in drugi 2005, 56).

OVSE je bila na začetku le konferenčni proces, ki se je leta 1992 institucionaliziral v organizacijo. V svoji osnovi je varnostna organizacija s široko paleto instrumentov za implementacijo svojih politik (Matlárý 2002, 135). Njegova poglavitna institucija, Urad za demokratične institucije in človekove pravice, izvaja tri temeljne naloge, podpiranje svobodnih volitev, gradnja demokracije ter nadzor in implementacija. Znotraj OVSE ter med ostalimi institucijami velja normativen sporazum, da lahko samo demokracija utrdi človekove pravice, zato so vse države članice OVSE odgovorne za demokratični razvoj (Matlárý 2002, 143-144).

Kot pomemben akter mednarodne politike ima EU velik vpliv na mnogih področjih. Poleg vstopa v EU je za evropske države pomembno tudi članstvo v Svet Evrope in OVSE. Za nove države članice je vstop v SE še toliko pomembnejši, saj naj bi bil to nekakšen demokratični »test legitimnosti« pred včlanitvijo v EU (Matlárý 2002, 240).

Trenutno stanje na področju varovanja človekovih pravic v Evropi je težko oceniti. Vsaka evropska institucija je na svoj način prispevala k oblikovanju tega varstva (Pegan 2004, 55-56). Poleg že rešenih vprašanj glede pomena ustanov in njihovih dokumentov pa moramo rešitev problema človekovih pravic v Evropi razumeti kot priznanje obstoja kulturne raznolikosti znotraj politične tvorbe, ki jo je treba spoštovati ob snovanju novih usmeritev Evrope (Weiler 2002, 157).

7 Sklep

V diplomski nalogi sem podrobneje predstavila zgodovinske dokumente, vezane na varovanje človekovih pravic ter institucije za varstvo človekovih pravic v Evropi. Osrednji del diplomske je tako sestavljen iz štirih delov, poglavje o ključnih zgodovinskih dokumentih, poglavje o modernih dokumentih glede človekovih pravic ter poglavje o delovanju in razvoju evropskih organizacij ter institucij za varovanje človekovih pravic. Nalogo sestavlja še zadnje poglavje, v katerem sem se osredotočila na pomen, ki ga imajo takšne institucije v Evropi, kako so medsebojno povezane in v kolikšni meri vplivajo druga na drugo.

Prvi dokumenti o človekovih pravicah so se pojavili že v 13. stoletju. Od takrat dalje so se pojavljali vedno novi akti, ki so se nanašali na vedno širši krog prebivalstva, vse dokler človekove pravice in temeljne svoboščine niso bile priznane vsem ljudem (vsaj na papirju, ne moremo pa reči, da so jih vsi v realnosti tudi deležni).

Za današnji čas je zelo pomembna Deklaracija o pravicah človeka in državljana, ki se v marsičem zgleduje po Virginijški deklaraciji o pravicah. Akta sta izjemnega pomena, saj sta imela velik vpliv na moderne dokumente. Seveda ne smemo pozabiti Velike listine svoboščin ter drugih pomembnih zgodovinskih dokumentov, saj bi brez njih danes verjetno imeli popolnoma drugačen sistem varovanja človekovih pravic. Res je, da se ta danes zelo razlikuje od prvih poskusov, vendar so temelji, ki so bili postavljeni, še vedno vidni (sprva so bile zaščitene le državljanske pravice, ki še vedno predstavljajo jedro človekovih pravic), zlasti v evropskih institucijah.

V 20. stoletju je bil prvi pomembni akt Splošna deklaracija človekovih pravic, na kateri temeljijo vsi kasnejši dokumenti, ki se nanašajo na področje človekovih pravic. Za Evropo pa je najpomembnejša Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki predstavlja prvi seznam človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter začetek sodnega varstva človekovih pravic. Organizacija, kateri je bil zaupan nadzor nad konvencijo in institucijami, je Svet Evrope. Le-ta je s svojim razvojem oblikoval

številne politike, ki so preko načela demokracije in neposrednega učinka lastnih institucij postali eden najpomembnejših akterjev varovanja človekovih pravic.

Pomembnost človekovih pravic lahko opazimo tudi v razvoju Evropske skupnosti, kasneje Unije. Sprva je bila predvsem gospodarsko združenje, saj je povezanost in soodvisnost trgov (kontrola nad ključnimi surovinami za vojaško industrijo) pomenilo način preprečitve ponovnih konfliktov v Evropi. Po zgledu Sveta Evrope in OVSE je Evropska unija, ob zavedanju, da so človekove pravice pomemben integralni del vsakega naroda, ustanovila lastne mehanizme za varovanje človekovih pravic. Institucije EU glede varovanja človekovih pravic so dokaj nove, zato se bo dejanski pomen in vpliv pokazal šele v prihodnosti z nadaljnjim razvojem, novimi pristojnostmi in širjenjem področij delovanja.

Urad za demokratične institucije in človekove pravice je nedvomno institucija z najširšim vplivom, saj ima OVSE največje število držav članic, v primerjavi z ostalima dvema organizacijama. Svoje aktivnosti izvaja tudi v t.i. državah tretjega sveta, kjer človekove pravice niso tako razvite kot v Evropi. Misije OVSE v manj razvitih državah spodbujajo k razvoju varovanja ter zaščite človekovih pravic in svoboščin. Četudi je OVSE organizacija, katere institucije ne sprejemajo pritožb in ne rešujejo konfliktov med posamezniki, pa njihova vloga ni nezanemarljiva, še posebej v nezahodnih državah.

Nedvomno lahko potrdim, da ima Evropa najbolj razvite mehanizme za varovanje človekovih pravic. Nikjer drugje na svetu ne najdemo tako razvejanega in medsebojno prepletenega sistema. Obenem pa je Evropa edina, kjer obstaja tolikšno število različnih institucij varstva človekovih pravic v sklopu različnih mednarodnih organizacij oziroma skupnosti.

V zadnjih letih je Evropska unija pridobila pomemben vpliv na področju človekovih pravic. Glede na sedanje stanje ne morem trditi, da ima večji vpliv kot Svet Evrope in OVSE, vendar lahko v prihodnosti pričakujemo porast delovanja EU na področju varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Največji vpliv na države članice pa

ima zagotovo Evropska unija, saj so njene odločitve pravno zavezujoče. S tem se lahko primerja le Evropsko sodišče za človekove pravice, ki je uveljavljen mednarodni akter na področju varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Načela varovanja človekovih pravic imajo velik pomen še posebej v zahodnih državah. Temeljne človekove pravice postajajo vedno bolj pravno opredeljene in vsebinsko konkretizirane. Vse od prvih idej je pojem človekovih pravic povezan z željo po enakosti (Kukec 2008, 61). Pravice in svoboščine pripadajo vsem ljudem ne glede na biološke, kulturne ali geografske razlike. Posameznik v Evropi nikakor ni več vreden kot posameznik v nerazviti državi. Razlika je v tem, da v Evropi temeljne pravice in svoboščine zagotavljajo države, nadnacionalne ustanove in mednarodne pogodbe. S pomočjo evropskih institucij in samoiniciative lahko tudi manj razvite države dosežejo standard varovanja človekovih pravic, kot ga danes poznamo v Evropi.

8 Literatura

1. *Agencija Evropske Unije za temeljne pravice danes začenja z delom.* 2007. Dostopno prek: <http://www.mp.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/11999/5360/> (28. oktober 2008).
2. *Agencija Evropske unije za temeljne pravice.* 2008. Dostopno prek: http://europa.eu/agencies/community_agencies/fra/index_sl.htm (28. oktober 2008).
3. Apovnik, Pavel, Karlo Primožič in Aleksander Feri. 1999. *Slovenski pravni leksikon.* Ljubljana: OST – svetovalne storitve.
4. Babadji, Ramdane. 2005. *100 in 1 pojem za učenje človekovih pravic.* Maribor: EIP – Šola za mir, Center za državljansko vzgojo.
5. Bohte, Borut. 1997. Mednarodno varstvo temeljnih pravic. V *Temeljne pravice*, ur. Marijan Pavčnik, Ada Polajnar-Pavčnik in Dragica Wedam-Lukić, 440-488. Ljubljana: Cankarjeva založba.
6. Cerar, Miro ml. 1996. *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
7. --- 1997. O naravi človekovih pravic in dolžnosti. V *Temeljne pravice*, ur. Marijan Pavčnik, Ada Polajnar-Pavčnik in Dragica Wedam-Lukić, 52-83. Ljubljana: Cankarjeva založba.
8. Cerar, Miro, Jon Jamnikar in Maja Smrkolj, ur. 2002. *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili.* Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
9. Cerar, Miro. 2002. Narava in pomen človekovih pravic. V *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ur. Miro Cerar, Jon Jamnikar in Maja Smrkolj, 17-29. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
10. *Declaration on the Rights of Man and Citizen.* 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9063684> (21. november 2008).
11. *Deklaracija o pravicah človeka in državljana.* 1789. Dostopno prek: http://www.zofijini.net/online_deklaracija.html (28. oktober 2008).
12. Diamandouros, P. Nikiforos. 2008. *Evropski varuh človekovih pravic: letno poročilo 2007.* Dostopno prek: <http://www.ombudsman.europa.eu/showResource?>

resourceId=1225965569522_rap07_sl.pdf&type=pdf&download=true&lang=sl
(23. december 2008).

13. Donnelly, Jack. 1993. *International Human Rights*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
14. *Evropska konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja*. 1987. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/126/ (20. december 2008).
15. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin – predstavitev*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/evropsko_sodisce_za_clovekove_pravice/evropska_konvencija_o_varstvu_clovekovih_pravic_in_temeljnih_svoboscini/predstavitev/ (19. november 2008).
16. *Evropska socialna listina*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dejavnosti/clovekove_pravice/evropska_socialna_listina/ (17. november 2008).
17. *Evropski varuh človekovih pravic – na prvi pogled*. 2008. Dostopno prek: <http://www.ombudsman.europa.eu/atyourservice/ataglance.faces> (19. november 2008).
18. *Evropsko sodišče za človekove pravice – predstavitev*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/evropsko_sodisce_za_clovekove_pravice/predstavitev/ (19. november 2008).
19. *Evropsko sodišče za človekove pravice*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dejavnosti/clovekove_pravice/evropsko_sodisce_za_clovekove_pravice/ (19. november 2008).
20. *Evropsko sodišče za človekove pravice: kako se pritožiti na sodišče – vprašanja in odgovori*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/evropsko_sodisce_za_clovekove_pravice/kako_se_pritoziti_na_sodisce/vprasanja_in_odgovori/ (19. november 2008).
21. Ferfila, Bogomil, ur. 2007. *Zbornik o Evropski uniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
22. *Fundamental Rights Agency*. 2007. Dostopno prek: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/114169.htm> (19. november 2008).
23. Grad, Franc, Ivan Kristan in Anton Perenič. 2004. *Primerjalno ustavno pravo*. Ljubljana: Pravna fakulteta.

24. Grilc, Peter, Klemen Podobnik in Matej Accetto. 2002. Pravna ureditev EU in človekove pravice. V *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ur. Miro Cerar, Jon Jamnikar in Maja Smrko, 59-88. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
25. *Helsinki Accords*. 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9039936> (21. november 2008).
26. *Human Rights in the European Union and other international organisations*. 2008. Dostopno prek: <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=31351&contentlan=2&culture=en-US> (19. november 2008).
27. *Human Rights*. 2008. Dostopno prek: <http://www.osce.org/odihr/13460.html> (19. november 2008).
28. Jambreč, Peter, Anton Perenič in Marko Uršič, ur. 1988. *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
29. *Kaj lahko Evropski varuh človekovih pravic stori za vas?: pregled dela varuha človekovih pravic in kako vam lahko pomaga*. 2008. Luxembourg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.
30. Kalčina, Liana, ur. 2005. *Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin s protokoli in Poslovnik Evropskega sodišča za človekove pravice*. Ljubljana: IDC Sveta Evrope.
31. Kaučič, Igor in Franc Grad. 2003. *Ustavna ureditev Slovenije*. Ljubljana: GV Založba.
32. *Konvencije*. 2008. http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/po_datumu_sprejema/ (20. december 2008).
33. Kukec, Bojan. 2008. *Odvetnik in državljani pred Evropskim sodiščem za človekove pravice*. Visoko: Marketing Beno Fekonja.
34. Leach, Rodney. 2000. *Europe: A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein*. London: Profile.
35. *Listina EU o temeljnih pravicah*. 2008. Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika/evropska_unija/lizbonska_pogodba/listina_eu_o_temeljnih_pravicah/ (11. november 2008).
36. Maddex, Robert L. 2000. *International Encyclopedia of Human Rights, Freedoms, Abuses and Remedies*. Washington, D.C.: Archetype Press.

37. *Magna Carta & Four Foundations of Freedom*. 2007. Dostopno prek: <http://www.cacv.org/exhibitions/MagnaCarta.asp> (17. november 2008).
38. *Magna Carta*. 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9050003> (21. november 2008).
39. *Magna Carta – The Great Charter*. 2008. Dostopno prek: http://www.bl.uk/treasures/magnacarta/shockwave/magna_carta_broadband.htm (28. oktober 2008).
40. *Mandate of the Commissioner for Human Rights*. 2008. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/commissioner/Activities/mandate_en.asp (23. december 2008).
41. *Marquis de Lafayette*. 2000. Dostopno prek: <http://www.marquisdelafayette.net/> (3. februar 2009).
42. Matlárý, Janne Haaland. 2002. *Intervention for Human Rights in Europe*. Dostopno prek: <http://www.netlibrary.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/Reader/> (18. december 2008).
43. Merrills, J.G. in A.H. Robertson. 2001. *Human Rights in Europe. A study of the European Convention on Human Rights*. Manchester: University press.
44. *Na kratko o socialni listini*. 2007. Dostopno prek: www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Presentation/CharterGlance/Slovenian.pdf (18. december 2008).
45. Napret, Nina. 2007. Evropski varuh človekovih pravic. *Pravna praksa* 26 (44): VI-VIII.
46. Nüsdorfer, Radica. 2002. Pravno zavezujoč dokument ali še vedno zgolj politična deklaracija?. *Pravna praksa* 44 (21): 4-7.
47. *Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin*. 1995. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/157/ (20. december 2008).
48. *Organizacija za varnost in sodelovanje*. 2008. Dostopno prek: <http://dunaj.predstavnistvo.si/index.php?id=996> (17. november 2008).
49. *OSCE Facts and Figures*. 2008. Dostopno prek: <http://www.osce.org/about/19298.html> (18. december 2008).
50. *OSCE Handbook*. 2007. Dostopno prek: <http://www.osce.org/item/22286.html> (18. december 2008).
51. *OVSE: Dogovor, ki je povezal Evropo*. 2005. Dostopno prek: <http://delo.si/clanek/o78702> (17. november 2008).

52. Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić, ur. 1997. *Temeljne pravice*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
53. Pavčnik, Marijan. 2008. Prispevek k razlagi temeljnih pravic – čemu še razprava o temeljnih (človekovih) pravicah. V *Odvetnik in državljan pred Evropskim sodiščem za človekove pravice*, ur. Bojan Kukec, 483-499. Visoko: Marketing Beno Fekonja.
54. Pegan, Ana. 2004. *Varstvo človekovih pravic v Evropski uniji – ocena dosedanjega in prihodnjega razvoja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pravna fakulteta.
55. Perenič, Anton. 1988. Zgodovinski razvoj človekovih pravic. V *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti*, ur. Peter Jambrek, Anton Perenič in Marko Uršič, 17-33. Ljubljana: Mladinska knjiga.
56. --- 2002. Svet Evrope in človekove pravice. V *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ur. Miro Cerar, Jon Jamnikar in Maja Smrkolj, 49-58. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
57. *Petition of Rights*. 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9063678> (21. november 2008).
58. Pogačnik, Miha in Mateja Platiše. 2000. Listina temeljnih pravic Evropske unije. *Pravna praksa* 34 (19): 4-7.
59. *Pogodba o reformi*. 2008. Dostopno prek: <http://evropa.gov.si/reformna-pogodba/> (11. november 2008).
60. *Pravni red Evropske unije*. 2008. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=98> (11. november 2008).
61. *Prečiščeni različici Pogodbe o Evropski uniji in Pogodbe o delovanju Evropske unije*. 2008. Dostopno prek: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:SL:HTML> (18. december 2008).
62. *Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention*. 2004. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/194.htm> (18. december 2008).
63. Raščan, Stanislav. 2007. OVSE in EU. V *Zbornik o Evropski uniji*, ur. Bogomil Ferfila, 779-796. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
64. Rizman, Rudi. 1997. *Izzivi odprte družbe*. Ljubljana: Liberalna akademija.

65. Roter, Petra in Ana Bojinovič. 2007. Evropska unija in človekove pravice. V *Zbornik o Evropski uniji*, ur. Bogomil Ferfila, 167-190. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
66. Rovšek, Jernej. 2002. Neformalni mehanizmi varstva človekovih pravic – ombudsmani in varuh človekovih pravic. V *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ur. Miro Cerar, Jon Jamnikar in Maja Smrkolj, 127-145. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
67. Scott, John in Gordon Marshall, ur. 2005. *A Dictionary of Sociology*. Oxford, New York: Oxford University Press.
68. Seketin Lestan, Sandra. 2007. *Evropska unija, od prvih idej do zadnje širitve*. Dostopno prek: http://www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/UA/Irena/EU_od_prvih_idej_do_zadnje_siritve_2007.pdf (28. oktober 2008).
69. Shestack, Jerome J. 2000. The Philosophical Foundations of Human Rights. V *Human Rights: Concepts and Standards*, ur. Janusz Symonides, 31-66. Aldershot: UNESCO Publishing.
70. Simič, Vladimir. 1997. Temeljne pravice kot pravnocivilizacijska dediščina. V *Temeljne pravice*, ur. Marijan Pavčnik, Ada Polajnar-Pavčnik in Dragica Wedam-Lukić, 21-51. Ljubljana: Cankarjeva založba.
71. *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga knjiga*. 1975. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
72. *Slovensko predsedovanje OVSE*. 2005. Dostopno prek: <http://www.osce.si/pzv-01-splosno.htm> (20. december 2008).
73. *Sodišče Evropskih skupnosti*. 2004. Dostopno prek: http://curia.europa.eu/sl/instit/presentationfr/index_cje.htm (17. november 2008).
74. --- 2008. Dostopno prek: http://europa.eu/institutions/inst/justice/index_sl.htm (17. november 2008).
75. *Splošna deklaracija človekovih pravic*. 1948. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102> (28. oktober 2008).
76. Sruck, Vlado. 1988. Prolegomena k človekovim pravicam. V *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti*, ur. Peter Jambrek, Anton Perenič in Marko Uršič, 257-275. Ljubljana: Mladinska knjiga.

77. --- 1995. *Leksikon politike*. Maribor: Obzorja.
78. --- 1999. *Leksikon morale in etike*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
79. *Svet Evrope, 800 milijonov Evropejcev*. 2006. Ljubljana: IDC Sveta Evrope.
80. Šabič, Zlatko in Petra Roter. 2002. OZN in ohranjanje mednarodnega miru in varnosti: razvoj varstva človekovih pravic. V *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ur. Miro Cerar, Jon Jamnikar in Maja Smrkolj, 31-48. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
81. Šinkovec, Janez. 1997. *Pravice in svoboščine*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
82. Toplak, Cirila. 2003. *Združene države Evrope: zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
83. Tratnik, Matjaž, Aleš Ferčič in Maja Ferlinc. 2004. *Osnove prava Evropske unije*. Maribor: Obzorja.
84. *Universal Declaration of Human Rights*. 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9074356> (21. november 2008).
85. *Virginia Declaration of Rights*. 2008. Dostopno prek: <http://www.search.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eb/article-9075483> (21. november 2008).
86. Weiler, J.H.H. 2002. *Ustava Evrope*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
87. *What is the Human Dimension?*. 2008. Dostopno prek: <http://www.osce.org/odihr/13371.html> (20. december 2008).
88. Zajc, Drago. 2001. *Študijsko gradivo za predmet Politika človekovih pravic, 1. del*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
89. *Zunanja in varnostna politika*. 2008. Dostopno prek: http://europa.eu/pol/cfsp/overview_sl.htm (28. december 2008).
90. Zver, Milan. 1998. *Avtonomizem pri Slovencih*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

9 PRILOGE

Priloga A: Ustanovna listina Združenih narodov

13. člen

1. Generalna skupščina pripravlja preučevanja in daje priporočila z namenom,
 - a) da se razvija mednarodno sodelovanje na političnem področju in da se spodbujata progresivni razvoj mednarodnega prava in kodifikacija tega prava,
 - b) da se razvija mednarodno sodelovanje na ekonomskem, socialnem, kulturnem, prosvetnem in zdravstvenem področju ter da se pomagajo uveljavljati človekove pravice in temeljne svoboščine za vse ljudi, ne glede na raso, spol, jezik ali vero.
2. Druge dolžnosti, naloge in pravice Generalne skupščine glede zadev, omenjenih v prejšnjem odstavku 1b), so navede v IX. In X. poglavju.

62. člen

1. Ekonomski in socialni svet sme mednarodne ekonomske, socialne, kulturne, prosvetne, zdravstvene in sorodne zadeve preučevati ali dajati pobude za njihovo preučevanje in sestavljati o njih poročila ter sme glede vseh takih zadev dajati priporočila Generalni skupščini, članom Združenih narodov in zainteresiranim specializiranim ustanovam.
2. Svet sme dajati priporočila z namenom, da se zagotovi dejansko spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi.
3. Svet sme o zadevah, spadajočih v njegovo pristojnost, pripravljati načrte konvencij, da jih predloži Generalni skupščini.
4. Svet sme v skladu s pravili, ki jih predpišejo Združeni narodi, sklicevati mednarodne konference o zadevah, spadajočih v njegovo pristojnost.

68. člen

Ekonomski in socialni svet postavlja komisije na ekonomskem in socialnem področju in za pospeševanje človekovih pravic, kakor tudi druge take komisije, ki bi bile potrebne za opravljanje njegovih funkcij.